

UDK: 061.2 (497.5
Družba Hrvatskog zmaja) »1905/1996«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 25. 3. 1997.

Povijest Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja 1905.–1996. godine

ZVONIMIR DESPOT

Dipl. theol., Koprivnica, Republika Hrvatska

Tijekom dugog vremenskog razdoblja od gotovo pola stoljeća, od zabrane rada 1946., nije gotovo ništa rečeno ili napisano o Družbi *Braća Hrvatskoga Zmaja*, društvu koje je ostavilo neizbrisiv trag u hrvatskoj novijoj prošlosti, naročito u njezinom kulturnom odsječku. Družbine raznolike aktivnosti, koje su se većim dijelom očitovale postavljanjem spomen-ploča i spomenika, prvenstveno su bile usmjerene na očuvanje hrvatske spomeničke baštine i prisjećanje na važnija zbivanja i osobe iz hrvatske prošlosti. Demokratske promjene devedesetih godina omogućile su ponovno njezino aktiviranje.

Uvod¹

Pod geslom *Pro aris et focis Deo propitio*² 1905. godine osnovana je Družba *Braća Hrvatskoga Zmaja* (dalje: BHZ). Bilo je to vrijeme nacionalne pustoši na svim razinama života, prouzročeno upravom bana Khuena Héderváryja u Hrvatskoj i njegovom protuhrvatskom politikom. Tada se na kulturnoj pozornici pojavila Družba, čija je globalna zadaća bila, a i sada je, održavanje uspomene na hrvatsku prošlost. Osobito je podržavana uspomena na Zrinske i Frankopane, starodrevne hrvatske obitelji, koje su u političkom i kulturnom životu hrvatskoga naroda igrale veoma važnu ulogu. Zrinsko-frankopanski kult³ je početkom XX. stoljeća bio neizravan izraz narodnih težnji za spas Hrvatske od austrijskog i mađarskog ugnjetavanja, pa su mnogi Hrvati predano podupirali

¹ = ¹ Za obradu ove teme najvećim dijelom služio sam se arhivskom građom *Braće Hrvatskoga Zmaja* (dalje: BHZ) u Hrvatskom državnom arhivu (dalje: HDA). Ta se građa sastoji od 50 knjiga (zapisnici sjednica, popisi članova, računske knjige), 195 kutija spisa, 46 pečata, dviju mapa i jednog filma.

² Prvi dio gesla (*Pro aris et focis*) jest Ciceronov izraz, a simbolizira borbu za domaću grudu, vidi: Zvonimir Doroghy, *Blago latinskoga jezika*, Zagreb 1966., 279. Drugi dio (*Deo propitio*) jest dodatak, a cjelokupan izraz je preveden *Za žrtvenike i ognjišta, s Božjom milošću*.

³ O značenju zrinsko-frankopanskoga kulta među Hrvatima, vidi: Anđelko Mijatović, *Zrinsko-frankopanska urota*, Zagreb 1992., 148.–151.

rad BHZ-a.⁴ Uz to su se skupljale i uspomene na druge zaslužne i istaknute naše ljude, te na djelovanje hrvatskoga naroda uopće na kulturnom, političkom i vojnom polju.

Osnovne Družbine djelatnosti možemo ovako sažeti: »održavanje živom uspomene na hrvatske kulturne radnike i na važne događaje iz povijesti hrvatskoga naroda, što se u prvom redu očituje podizanjem spomenika, spomen-ploča i sličnih obilježja; čuvanje i obnavljanje hrvatske kulturne baštine i podupiranje rada kulturnih, prosvjetnih, znanstvenih i humanitarnih ustanova; okupljanje hrvatskih kulturnih djelatnika, bez obzira na njihov svjetonazor i stranačko opredjeljenje, koji će iskrenom ljubavlju prema domovini i narodu, kao i njegovanjem međusobnoga prijateljstva i bratstva, složno i predano raditi na jačanju svijesti i narodnoga bitka«.⁵

O ugledu BHZ-a svjedoči i dugačak popis u to doba značajnih osoba koje su bile redoviti ili počasni članovi: Oton Kučera, Milan Ogrizović, Robert Frangeš, Ivo Kerdić, Vjekoslav Klaić, Franjo Bučar, Ante Trumbić, Ivan Zajc, Frane Bulić, Marija Strozzi-Ružička, Rudolf Horvat, Vladimir Mažuranić, Oton Iveković i drugi.

I. POVIJEST DRUŽBE BRAĆA HRVATSKOGA ZMAJA

1. Političke prilike u Hrvatskoj

Car Franjo Josip I. došao je u listopadu 1895. u Hrvatsku. Doček bana Héderváryja bio je izrazito neumjesan: da kralj ne bi svojom nogom stupio na hrvatsku zemlju, dao je dovući iz Budimpešte nekoliko vagona pijeska i njime posuo peron i prostor pred zagrebačkim kolodvorom. Sveučilišna je omladina reagirala: 16. listopada grupa sveučilištaraca, na čelu s barjaktarom Vladimirom Vidrićem, uputila se na Jelačićev trg i tamo spalila mađarsku zastavu. Glavni sudionici demonstracija bačeni su potom u zatvor, uklonjeni su sa zagrebačkoga sveučilišta, te su otišli u velike srednjoeuropske gradove Prag, Beč i München.

Studentska demonstracija imala je prije svega političko značenje. Ta je politička gesta posljedica gibanja koja su se već otprije počela osjećati u hrvatskom kulturnom životu. Koncem devedesetih godina nastupila je nova generacija koja je potom potaknula važne promjene u javnom životu hrvatskoga naroda. Hrvatska politika početkom XX. stoljeća sva je bila u previranju: tražili su se novi okviri, stvarale nove grupacije koje bi trebale zadovoljiti nove potrebe. Nove političke promjene usko su bile povezane s novim kulturnim i književnim nastojanjima. Ako su se i neki od nove generacije više zanimali za književno-umjetničke probleme, a drugi više za politiku, ipak se taj novi pokret ne može dijeliti na političku i književnu skupinu. Mladi naraštaj bio je podjednako nezadovoljan političkim stanjem koje je zatekao, kao i književnim prilikama. Khuenov režim, koji je trajao dvadeset godina, jasno je pokazao kako je

⁴ Vidi: HDA, BHZ, kutije br. 27 i 28.

⁵ Pravila i Ordo draconicus Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, Zagreb 1990., 4.–5.

jalova djelatnost bila opozicijskih stranaka. Gložćci se međusobno, bez pravoga kontakta s najširim slojevima naroda, stari su oporbenjaci bili na domaku svojih sila. Jadne političke prilike koncem XIX. i početkom XX. stoljeća našle su svoje upotpunjenje i u kulturnom zastoju koji se očitovao devedesetih godina. Značajni kulturno-politički uspjesi u drugoj polovici XIX. stoljeća (autonomna prosvjeta, ponarodenje kazališta, preporod Matice hrvatske) nisu urodili punim plodom. Stari su otklanjali sa zgražanjem svaku slobodniju riječ, svako iznošenje neugodnih istina, a službena književnost, koju je patronirala Matica hrvatska, u većini je slučajeva bila blijedi ili čak lažni izraz činjeničnog stanja. Takve je prilike zatekla mlada generacija, a spaljivanje mađarske zastave bio je njezin prvi nastup.⁶

2. Osnivanje Družbe

Družba BHZ-a osnovana je u času kad se vodila borba između stare i nove generacije hrvatskih književnika i kulturnih radnika. Želja je osnivača bila da se osnuje kulturno društvo na osnovi poštenog hrvatskog prijateljstva i bratstva, potpuno slobodno od svake političke stranke, a da bude ipak hrvatsko i domoljubno. Kao dan osnutka vodi se 16. studenoga 1905., jer su tada potpisana pravila BHZ-a.⁷ Prvotno se mislilo ostati na sedam članova,⁸ čija je zadaća trebala biti davanje u javnost korisnih inicijativa za kulturni napredak hrvatskoga naroda. Članovima su na sastancima držana predavanja na koja su dolazile i njihove obitelji, a predavači su ispočetka bili samo članovi.⁹ Ubrzo je javnost saznala za ta predavanja, pa je Družba bila zamoljena da ih počinje priređivati i javno. Tako se počelo s javnim predavanjima o najrazličitijim znanstvenim granama, a najveća je pažnja bila posvećena povijesti domovine. U tu je svrhu grad Zagreb ustupio BHZ-u veliku dvoranu Gradske vijećnice. U tim je predavanjima začetak imalo kasnije osnovano Pučko sveučilište.¹⁰

Družba je ustrojena prema uzoru na staro Zmajsko društvo, koje je osnovao hrvatsko-ugarski kralj Sigismund 1408. godine. U njemu je od dvadeset

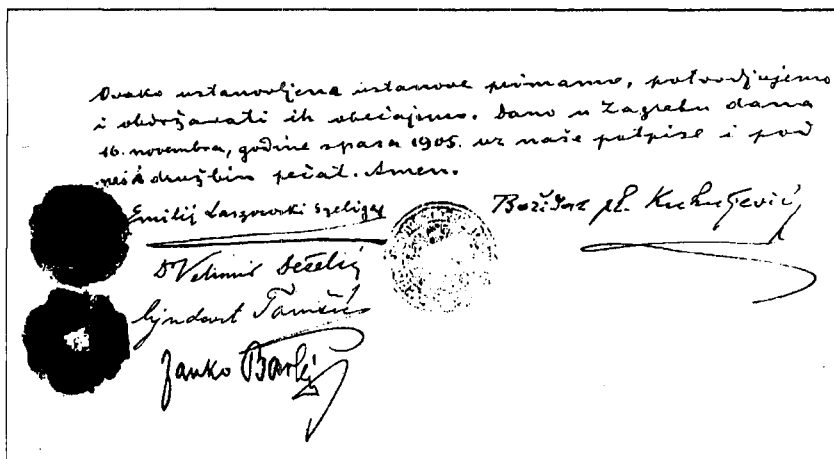
⁶ Najizrazitiji predstavnici te nove generacije bili su: Milutin Nehajev, Viktor Car-Emin, Dragutin Domjanić, Ksaver Šandor Đalski, Josip Kozarac, Marija Jurić-Zagorka, Vladimir Nazor, M. Ogrizović, Ivo Vojnović..., vidi: Ivo Hergešić, *Mladi u hrv. književnosti 1897.–1907*; Obzor. Spomen-knjiga 1860.–1935., Zagreb 1936., 126.–130.

⁷ Pravila su potpisali Emilije Laszowski, Velimir Deželić otac, Ljudevit Tomšić, Janko Barle i Božidar Kukuljević Sakcinski u kuriji prebendara J. Barlea (Nova ves 14), gdje je nekada stanovao i umro povjesničar Ivan Krstitelj Tkalčić. Prva je uprava izabrana 15. veljače 1906. godine. Kraljevska zemaljska vlada i službeno je odobrila pravila 29. prosinca 1906. pod brojem 67.947, te su proglašena na izvanrednoj Glavnoj skupštini 9. siječnja 1907. godine, vidi: HDA, BHZ, kut. 126. Zanimljivo je da u dnevniku E. Laszowskoga pod datumom osnivanja BHZ-a nema spomena o tom događaju, vidi: HDA, Osobni arhiv E. Laszowskoga (dalje: EL), kut. 2.

⁸ Uz potpisnike, bili su to još Stjepan Širola i Josip Hanuš.

⁹ Vidi: Knjiga predavanja *Braće Hrvatskoga Zmaja* od 1906.–1907: HDA, BHZ, kut. 18.

¹⁰ Više o tome, vidi: Spomenica Narodnog sveučilišta grada Zagreba 1907.–1957., Zagreb 1957.; Vladimir Filipović-Hodimir Sirotković, *Pučko sveučilište: Spomenica u povodu proslave 300-god. Sveučilišta u Zagrebu*, I, Zagreb 1969., 561.–571.

Prvi potpisnici osnivanja Družbe Hrvatskoga Zmaja

velikaša više od polovice Hrvata, a utemeljen je da se bori protiv neprijatelja vjere, te da štiti udove i sirote.¹¹ Družba je za svoj znak uzela zmaja kojemu je rep omotan oko vrata, sa zelenim krilima, a na leđima nosi crveni križ s napisanim geslom. BHZ od početka čine redovni članovi, utemeljitelji, prinosnici i začasni članovi. Glavna skupština se saziva oko Jurjeva,¹² a upravu vode Veliki meštar i Meštarski zbor.¹³

Početak rada BHZ-a pozdravio je i Izidor Kršnjavi, poručivši E. Laszowskom: »Ja pozorno pratim Vaš rad, upravo svestrani na kulturnom polju, te vidim da marljivo i lijepo radite. Rad taj bit će od velike koristi za kulturni napredak naroda. Ja Vam od srca čestitam i rado ću se odazvati Vašem pozivu.«¹⁴

¹¹ Vidi: E. Laszowski, *Zmajaska družba kralja Sigismunda*, Zagreb 1907.; Boris Prister, »Ugarsko-hrvatski Red Zmaja«, *Numizmatičke vijesti* XXXII, 1 (Zagreb 1990.), 103.–112.

¹² Sv. Juraj je zaštitnik Družbe, a slavi se 23. travnja.

¹³ Veliki meštari Družbe: E. Laszowski, Zmaj Brloški i Ozaljski (15. veljače 1906. – 8. kolovoza 1935.); Rudolf Horvat, Zmaj Koprivnički (privremeno vršio dužnost od 8. kolovoza 1935. – 23. travnja 1936.); Milutin Mayer, Zmaj Svetohelenski (27. svibnja 1936. – 7. svibnja 1941.); Mladen Deželić, Zmaj Klokočki (12. prosinca 1942. – 7. svibnja 1945.); Antun Bauer, Zmaj Vučedolski (16. studenoga 1990. – 25. siječnja 1992.); Đuro Deželić, Zmaj Klokočki V. (25. siječnja 1992. – 25. travnja 1993.); Juraj Kolarić, Zmaj Hrašćanski od Sv. Jurja u Trnju (25. travnja 1993. do danas). Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941.–1945.) Družba je preustrojena u *Viteški Red Hrvatskoga Zmaja*. Za prvog Velikog meštara tada je bio izabran Mato Zuvičić, ali je izbor odbio iz zdravstvenih razloga. Ponovnim glasovanjem izabran je M. Deželić. Na nekim dokumentima početkom 1945. godine kao Veliki meštar potpisan je Ante Cividini, ali o tome nema nigdje službenih podataka. O unutarnjoj organizaciji Družbe vidi: HDA, BHZ, kut. 126; Z. Despot, »Ustrojstvo Družbe 'Braća Hrvatskoga Zmaja' nekad i danas«, *Scientia Podraviana* VIII, 12 (Koprivnica 1996.) 2.–4.; B. Prister, »Znakovi društva Braća Hrvatskoga Zmaja«, *Numizmatičke vijesti* XXXIII, 1 (Zagreb 1991.), 158.–173.

¹⁴ HDA, BHZ, kut. 190. Kršnjavi je pismo uputio 28. travnja 1907. godine.

3. Prvo razdoblje: 1905.–1941.

Koncem 1906. godine Družba je odlučila osnovati instituciju za čuvanje historijskih hrvatskih spomenika, što je trebalo provesti zajedno s Arheološkim muzejom i Zemaljskim arhivom. U Arheološkom muzeju održana je 26. ožujka 1907. prva sjednica Odbora za čuvanje historijskih spomenika u Hrvatskoj i Slavoniji,¹⁵ a rezultirala je osnutkom, vladinim dekretom, Zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 30. kolovoza 1910. godine.¹⁶

Prvo djelo BHZ-a u javnosti bilo je 20. svibnja 1907., postavljanjem spomen-ploče u slovenskoj Vinici hrvatskom učitelju i pedagogu Ljudevitu Tomšiću. Nakon te prve, postavljene su još mnoge diljem Hrvatske, u Bosni i Hercegovini, te u Austriji. Upravo tim akcijama postavljanja spomen-ploča i spomenika Družba želi ostaviti vidni trag i sjećanje na zaslužne osobe i važne događaje iz hrvatske povijesti.

U svrhu što boljeg upoznavanja hrvatske prošlosti, pokrenuto je i postavljanje historijskih izložbi za čitavu javnost. Prva je bila otvorena 27. studenoga 1908. na temu *Barun Trenk i njegovi panduri*. Za ono vrijeme bila je izvrsno posjećena: za tri dana posjetilo ju je oko tri tisuće ljudi. Slijedila je zatim odmah izložba *Zrinski i Frankopani*, a Prvi svjetski rat omeo je daljnje koje su bile u planu.¹⁷

U Bečkom Novom Mjestu ekshumirani su 20. srpnja 1907. posmrtni ostaci hrvatskih mučenika Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana. Njihovi ostaci bili su u skupnoj grobnici, u koju su se ukapali siromasi umrli u obližnjoj bolnici, gdje su pokopani u veljači 1885. po nalogu ondašnjih lokalnih vlasti. Prijetila je opasnost da će se ponovnim prekopavanjem te kosti izgubiti, pa su iskopane i prenesene u novi grob. Nad grobom je odmah postavljen željezni križ s latinskim natpisom, a 2. studenoga 1913. postavljena je i velika grobna ploča.¹⁸ Daljnja nastojanja da se njihovi posmrtni ostaci prenesu u domovinu ostvarila su se 28. travnja 1919. njihovim prijenosom i pokopom 30. travnja u zagrebačkoj katedrali.¹⁹

Početak 1907. grad je planirao rušenje Kamenitih vrata, srednjovjekovnog povijesnog spomenika u samom centru Zagreba. Javno je mnijenje bilo

¹⁵ Prvi članovi bili su J. Barle, Ivan Bojničić, Josip Brunšmid, Viktor Hoffler, V. Klaić, E. Laszowski, Gavro Manojlović, Martin Pilar, Ilarion Zeremski i Đuro Szabo. Predsjednikom je postao Tadija Smičiklas, a tajnikom Đ. Szabo, vidi: HDA, BHZ, kut. 186.

¹⁶ Ta je ustanova 1918. prerasla u Konzervatorski zavod, vidi: Lina Andela Horvat, *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb, 1944.

¹⁷ U planu su još bile: *Godina 1848/49.*, *Izložba turopoljska*, *Hrvatski junaci i vojskovođe*, *Stari Zagreb*, *Hrvatski gradovi i gradine*.

¹⁸ Vidi: HDA, BHZ, kut. 16 i 18.

¹⁹ Opširnije o tom događaju, vidi: HDA, BHZ, kut. 24 i 25; V. Deželčić – E. Laszowski, *Kosti Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana. Izvještaj o ekshumaciji dana 20. VII. 1907.*, Zagreb 1907.; *Spomenica Zrinsko-Frankopanska prigodom svečanog prijenosa njihovih kostiju u domovinu*, Zagreb 1919.; A. Mijatović, *Zrinsko-frankopanska urota*, 136.–144.

još pod snažnim dojmom rušenja Bakačeve kule pred katedralom.²⁰ Zbog toga je Družba poslala prijedlog gradonačelniku Milanu Amrušu da joj se, iako u jadnom stanju, ustupe Kamenita vrata, kako bi u njima uredila gradsku knjižnicu i muzej. Dana 15. svibnja 1907. potvrdio je Veliki meštar E. Laszowski primitak dekreta Gradskog poglavarstva i Zastupstva grada Zagreba za uređenje gradske knjižnice i muzeja. Time je spašen još jedan spomenik kulture neprocjenjive vrijednosti.²¹ Knjižnica je otvorena za javnost 7. prosinca 1907. godine s početnim fondom od sedam tisuća naslova.²² To je bila prva javna pučka knjižnica u Zagrebu, jer su do tada postojale samo Sveučilišna, Metropolitanska i knjižnica Akademije, koje su bile nepristupačne široj javnosti. Inicijativom BHZ-a održana je 9. travnja 1908. i prva konferencija glede osnutka pučkih knjižnica u Zagrebu. Nastojalo se osnovati i u drugim hrvatskim krajevima takvih knjižnica, a Družba ih je nesebično potpomagala.²³ Uz knjižnicu je osnovan i muzej,²⁴ u koji su ušli predmeti preuzeti od grada te kasnije skupljeni, a s gradskom dozvolom prenijet je u muzej i dio gradskog arhiva do 1850., koji je bio razasut po tavanima, podrumima i uredskim prostorijama Gradske vijećnice.²⁵ Oko Kamenitih vrata diglo se javno mnijenje i 1931., kada je župnik Sv. Marka Svetozar Rittig proveo anketu u *Jutarnjem listu* u svezi s njihovom restauracijom.²⁶ Tada je Družba, kao i većina javnosti, bila protiv toga: »*Braća Hrvatskoga Zmaja* kao čuvari hrvatskih starina i svetinja stoje na stanovištu da se u Kamenita vrata i u svetište Majke Božje nema dirati. *Braća Hrvatskoga Zmaja* žele što više, da se pozvani gradski faktori zainteresiraju za pitanje mogućnosti nabave tornja uz sama Kamenita vrata, koji je nekada bio sastavnim dijelom te kule i koji bi trebalo i opet s kulom Kamenitih

²⁰ Družba je 8. siječnja 1907. godine uputila pismo Prvostolnom Kaptolu da se trajno obilježi gdje je stajala Bakačeva kula. Poznata je predstava hrvatskih historičara radi očuvanja srednjovjekovnih utvrda oko zagrebačke katedrale, a koju su potpisali i mnogi budući zmajevci: I. Bojničić, Frane Bulić, E. Laszowski, V. Klaić, Dane Gruber, Milan Šenoa, R. Horvat, vidi: HDA, BHZ, kut. 186.

²¹ O Kamenitim vratima vidi: Lelja Dobronić, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb, 1986., 240.–247.

²² Kolika je bila potreba za takvom knjižnicom dovoljno je reći da je od 7. XII. 1907.–31. XII. 1909. čitano 22. 636 knjiga, a čitalaca je bilo 92.822, dok je do 1908. već imala 14.000 naslova, usp: S. Širola, *Naš kulturni rad. Godišnji prikaz*, Zagreb 1910., 29. Primopredaja Gradske knjižnice Gradskom poglavarstvu izvršena je 9. travnja 1938. godine. U tom trenutku brojala je 39.669 svezaka. U primopredajni zapisnik je ušlo da ubuduće u svim naslovima, tiskanicama, pečatima i sl. obilježjima bude istaknuto da je Gradska knjižnica osnovana 1907. godine po Družbi BHZ-a.

²³ Vidi: V. Deželić, *O evoluciji modernih slobodnih knjižnica*, Zagreb 1908.

²⁴ Gradski muzej je osnovan s ostavštinama Ljudevita Gaja, Dimitrija Demetra, Vatroslava Lisinskoga, Augusta Šenoa, Ivana Trnskoga, Josipa Eugena Tomića, Franje Kuhača, Adama Mandrovića, Andrije Fijana i drugih, vidi: R. Horvat, *Dr. Velimir Deželić*, Zagreb 1914., 31. Da bi što bolje uredio muzej u Kamenitim vratima, E. Laszowski je oputovao u Beč, te je ondje proučio uređenje Gradskog povijesnog muzeja.

²⁵ Taj dio arhiva na pohranu je 1914. preuzeo Zemaljski arhiv, dok je dotadašnji društveni arhiv predan Gradskom arhivu 27. travnja 1919. godine.

²⁶ Kako su trebala izgledati Kamenita vrata nakon preuređenja, vidi: Arhitekt g. Ibler o prijedlogu msgr. dr. Rittiga, *Jutarnji list* XX, 6869, Zagreb, 18.III.1931., 4.

vrata, toga petstoljetnoga našeg spomenika spojiti onako, kako je to negda bilo«.²⁷

Nesreća koja se dogodila u kolovozu 1909., a kojoj su svjedoci bili E. Laszowski i V. Deželić otac, bila je povodom osnivanja Društva za spasavanje.²⁸ Već je prije bilo govora o potrebi njegova osnutka, ali, začudo, niti sam grad nije bio posebno zainteresiran za tu ideju. Nakon spomenute nesreće, kada je jedna žena pala s balkona i izdahnula prije nego što je došao liječnik, osnivanje te organizacije preuzela je Družba. U ondašnjem hotelu *Tri gavrana* sazvana je 18. studenoga 1909. skupština zagrebačkih građana, liječnika i nekih ustanova, na kojoj je E. Laszowski imenovan predsjednikom Odbora za izradu pravila. Nakon mukotrpnog rada i dokazivanja o stvarnoj njegovoj potrebi, održana je 21. prosinca iste godine Osnivačka skupština Društva.²⁹

Sporazumom s gradskom općinom u Kostajnici 1912. godine Družba je preuzela stari grad obitelji Zrinski u najam na dvadeset godina, s ciljem temeljite restauracije i preuređenja u ljetovalište za zemaljske činovnike.

Kad se 1914. govorilo o proslavi 1000-godišnjice hrvatskoga kraljevstva, odlučeno je da se uz druge točke ostvari i postavljanje velike etnografske izložbe, koja bi mogla prerasti u muzej. Rad oko te akcije preuzeo je V. Deželić otac, a zamisao je ostvarena banskom odlukom 22. listopada 1919., kojom je osnovan etnografski odio Hrvatskog narodnog muzeja, današnji Etnografski muzej.³⁰

Početakom Prvog svjetskog rata obustavljen je rad svim kulturnim društvima, pa tako 27. srpnja 1914. i BHZ-u banskom naredbom.³¹ Za vrijeme javnoga mirovanja članovi su se privatno sastajali i dogovarali o svom budućem radu. Ratno doba je povuklo za sobom javnu dobrotvornost, te je osnovan *Dobrotvorni ratni stolić* u koji su članovi zabijali čavliće u korist *Hrvatskog Žitit-doma*.³² Kraljevska zemaljska vlada dopustila je BHZ-u 10. ožujka 1917. nastavak rada.³³

Prvi broj *Hrvatskoga zmaja*, glasila BHZ-a, izašao je 1. lipnja 1917. godine. U uvodnom dijelu je naglašeno da se »(...) glasilo neće baviti samo društvenim našim stvarima, već će također doprinositi i sastavke, te rasprave u koliko se

²⁷ *Braća Hrv. Zmaja* i pitanje Kam. vrati, *Jutarnji list* XX, 6872, Zagreb, 21. III. 1931., 4.

²⁸ Vidi: V. Deželić, *Emilije Laszowski*, Zagreb, 1914., 31.–34.

²⁹ Društvo za spasavanje preteča je današnje Hitne pomoći. O njegovu nastanku, vidi: HDA, BHZ, kut. 14; Kako je nastalo *Društvo za spasavanje*, *Novosti* XXIII, 292, Zagreb, 20. X. 1929., 21.

³⁰ Vidi: Etnografska izložba i Etnografski muzej u Zagrebu, *Hrvatski zmaj*, 1–2, Zagreb, 1917., 24.–31.; Etnografski muzej, Zagreb, 1930.

³¹ Vidi: Zapisnik zborova *Braće Hrvatskoga Zmaja* od 6. X. 1909.–18. IV. 1923., 153.

³² Zita (1892.–1989.), udana za cara Karla I. (1887.–1922.), bila je posljednja austrijska carica i ugarsko-hrvatska kraljica. *Hrvatski Žitit-dom* bila je dobrotvorna ustanova.

³³ Usp. *Braća Hrvatskoga Zmaja* u ratno doba: *Hrvatski zmaj*, 1–2, Zagreb, 1917., 12.–13.

one odnose na ciljeve našega djelovanja. No tvrdo i postojano ćemo stajati na stanovištu, da mi Hrvati moramo sačuvati i uzdržati naše spomenike prošlosti. Nećemo dozvoliti da ih nestaje, bili oni historijski ili su u svezi s kojom historijskom osobom. Oni će nam biti svetinjom, bili kakvi mu drago. Rušenjem spomenika ruši se i prošlost (...)»³⁴

U svom nastojanju oko očuvanja zrinsko-frankopanskih spomenika, Družba je vodila pregovore i s vlasnicima Čakovca, najpoznatijeg grada Zrinskih. Zelja je bila da grad preuzmu čakovečka prosvjetna društva, ali do toga ipak nije došlo. Tvrtka *Slavonija d.d.*, u čijem je posjedu bio grad Zrinskih, poklonila je Družbi zemljište na kojem se nalaze ukapani članovi obitelji Zrinskih. Tu je pod vodstvom Velikoga meštra E. Laszowskog i ing. Savić-Nosana izvršeno iskapanje 1924., te su otkriveni temelji bivše pavlinske crkve kraj koje su Zrinski sagradili svoju grobnicu. U grobnici je nađena grobna ploča s reljefnim likom viteza u oklopu, samo djelomično očuvana i bez natpisa, ali s grbom Zrinskih koji se dva puta javlja na ploči i nedvojbeno svjedoči da je tu prikazan jedan član njihove obitelji. Nađeni su i ostaci odijela ukopanih osoba i druge manje stvari koje su pohranjene u Družbinom Zrinsko-frankopanskom muzeju.

U povodu kulturno-povijesne izložbe grada Zagreba 1925., priređene u spomen 1000-godišnjice hrvatskoga kraljevstva, uspjehu su doprinijele i zbirke Muzeja grada Zagreba, koji je vodila Družba. Te su zbirke do tada bile pohranjene u Kamenitim vratima, a za izložbu su prenesene u prostorije Umjetničkoga paviljona. One su tamo i ostale, jer je ondje 1926. godine bio uređen Gradski muzej, čije je upravljanje bilo povjereno Đ. Szabu.

U srpnju 1928. vlasnik Ozlja knez Albert Thurn Taxis darovao je grad hrvatskom narodu, s time da je upravu preuzela Družba. Ozalj se spominje u XIII. stoljeću kao posjed Babonića, a u XIV. stoljeću Frankopana. Kasnije, ženidbenim vezama prešao je u vlasništvo Zrinskih, kada je i pregrađen u reprezentativni dvor. Objekt je izvanredno slikovito smješten na hridinama nad rijekom Kupom. U grad se ulazi mostom preko gradske grabe, u kojoj je očuvan rijetki primjer strateškog značaja: stup obrambenog karaktera. Poslije pada Zrinskih promijenio je nekoliko vlasnika. Njegovom pregradnjom samo je djelomično sačuvan srednjovjekovni gotički grad.³⁵ Družba je uložila ogromna sredstva u njegovu obnovu.³⁶ Kad joj je darovan, bio je vrlo ruševan i zapušten, te je postojala ozbiljna pogibelj da će se sve jednoga dana srušiti i da će ga prerasti šikarje i trava. Započet je pripravn rad za spremanje obnove, pravljene su projekti o načinu obnove pojedinih dijelova i cijeloga grada, a u hrvatskome narodu je provedena i svestrana akcija oko sabiranja novčanih darova i potrebnog građevnoga materijala.³⁷ Nakon obnove jedan dio Ozlja bio je namijenjen stanovanju i ljetovalištu. U njemu se smjestio i Zrinsko-frankopanski muzej, koji je osnovao E. Laszowski 1925. u Kamenitim vratima nakon iseljenja Grad-

³⁴ *Hrvatski zmaj* I, 1–2, Zagreb, 1917., 1.

³⁵ Vidi: E. Laszowski, *Grad Ozalj i njegova okolina*, Zagreb, 1929.; pretisak 1993.

³⁶ Vidi: HDA, BHZ, kut. 72.

³⁷ Družba je odmah u listopadu 1928. objavila proglas hrvatskom narodu za pomoć u obnovi, vidi: *Za Ozalj grad, Koprivnički Hrvat* III, 47 (Koprivnica 1. I. 1929.), 2.–3.

skog muzeja. Muzej je sadržavao uspomene i predmete na ove dvije obitelji,³⁸ podupirali su ga mnogi hrvatski kulturni radnici (Đ. Szabo, R. Frangeš, O. Iveković), a osobito grad Zagreb.³⁹

Godine 1937. darovan je BHZ-u i stari grad u Bakru, te je osnovan Bakar-ski odbor, koji je vodio brigu o popravcima i uređenju prostorija za budući muzej. Taj je muzej trebao skupljati predmete čitavoga područja bivšeg slobodnog grada Bakra, tj. od Grobnika do uključivo Vinodola. Predmeti se ne bi ograničavali samo na povijesne spomenike, nego bi obuhvaćali i etnografske, prirodoslovne i druge predmete koji bi mogli doprinijeti potpunijoj slici života i kulture onoga kraja. Uz potporu uprave Savske banovine učinjeni su 1938. najnužniji popravci, a zauzimanjem mjesnog odbora u Bakru pohranjeni su u muzeju neki glagoljski natpisi, slike i drugi povijesni spomenici. Odlučilo se prenijeti natrag u stari grad i oltar iz kapelice na groblju koji je nekoć bio u bakarskom gradu, da se uspomene na prošlost ovog starog zrinško-frankopanskog kaštela obnove, koliko je to moguće.

4. Drugo razdoblje: 1941.–1946.

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH) 10. travnja 1941. došlo je do reorganizacije mnogih ustanova i društava. Zakonskom odredbom od 19. studenoga 1941. ukinuta je i Družba BHZ-a, a njezinim pravnim nasljednikom postao je *Viteški Red Hrvatskoga Zmaja* (dalje: VRHZ),⁴⁰ sa zadaćom »njegovanja hrvatske predaje i uspomene na prošlost hrvatskoga naroda, čuvanja i obnavljanja spomenika hrvatske prošlosti, čuvanja i oživljavanja uspomena na zaslužne Hrvate podizanjem spomen-obilježja, odabiranja i okupljanja hrvatskih kulturnih radnika, pomaganja kulturnih nastojanja i promidžbe cjelokupnog duhovnog života hrvatskog naroda«.⁴¹ To je, međutim, učinjeno bez

³⁸ U tom muzeju bilo je i jedno od 42 dugmeta velikaša, koja su nađena 1808. prilikom prvog otvaranja groba u Bečkom Novom Mjestu. Sadržavao je i izvorne isprave Zrinskih i Frankopana, originalan portret te zbirku medalja i otisaka novca iz kovnice Nikole Zrinskog u Gvozdenskom iz 1526.–1553. godine, što je E. Laszowski dobio iz muzeja u Beču, Budimpešti i Londonu.

³⁹ Jednu od najglavnijih zbirki ozaljskog muzeja činili su sačuvani i spašeni predmeti bivšeg Hrvatskog sokolskog saveza. To su bile hrvatske zastave, slike, knjige, novine i još mnogi drugi predmeti, a prikazivali su život i prošlost hrvatskoga građanstva koncem XIX. stoljeća i početkom XX., vidi: Kako je došlo do osnivanja muzeja u starom gradu Ozlju, *Nova Hrvatska* IV, 180, Zagreb, 6. VIII. 1944., 11. U to vrijeme bio je vrlo aktivan I. Kerdić, čuveni naš medaljar, cizelar i graver. Mnogo je radio i za samu Družbu, čiji je bio član (Zmaj od Kamenitih vrata II). Kerdić je napravio nacрте za nekoliko spomen-ploča, te je izradio Družbin društveni znak. Najznačajnije mu je djelo u okviru BHZ-a što je bio autor jedinstvenog srebrnog lanca Velikog meštra, vidi: Lida Roje-Depolo-Vesna Mažuran-Subotić, *Ivo Kerdić. Retrospektivna izložba*, Zagreb, 1993., 33.; 35.; 66.–67.

⁴⁰ Zakonska odredba o osnivanju *Viteškog Reda Hrvatskoga Zmaja* Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja, br. CDXVI-2034-Z-1941. od 19. studenoga 1941., HDA, BHZ, kut. 195. O razdoblju djelovanja u NDH, vidi: Z. Despot, »Braća Hrvatskoga Zmaja u NDH«, *Marulić* XXVIII, 2, Zagreb, 1995., 286.–294.

⁴¹ Zakonska odredba, čl. 2.

ZAKONSKA ODREDBA

o osnivanju »VITEŽKOG REDA HRVATSKOGA ZMAJA«

§ 1.

Osniva se »Viteški red hrvatskoga zmaja« sa sjedištem u Zagrebu. Djelovanje »Viteškog reda hrvatskoga zmaja« prostire se na cjelokupno područje Nezavisne Države Hrvatske.

§ 2.

Zadaća je »Viteškog reda hrvatskoga zmaja« :

1. negovanje hrvatske predaje i uspomene na prošlost hrvatskog naroda;
2. čuvanje i obnavljanje spomenika hrvatske prošlosti;
3. čuvanje i ožilježavanje uspomena na zaslužne Hrvate podizanjem spomenika, ploča i poprsja;
4. odabiranje i okupljanje hrvatskih duševnih radnika;
5. pomaganje kulturnih preguća i promičba cjelokupnog duhovnog života hrvatskoga naroda.

§ 3.

»Viteški red hrvatskoga zmaja« vrši svoju zadaću prema propisima svoga ustava. Ustav će izraditi pročelnik s osnivačima »Viteškog reda hrvatskoga zmaja« i predložiti ga na odobrenje ministarstvu nastave. Pročelnika i osnivače, kojih ima deset, imenuje Poglavlnik Nezavisne Države Hrvatske.

§ 4.

Osnutkom »Viteškoga reda hrvatskog zmaja« prestaje postojati Družba Braće Hrvatskoga Zmaja u Zagrebu, a njezina cjelokupna nepokretna i pokretna imovina postaje vlasništvom »Viteškog reda hrvatskoga zmaja«. Zemljišno-knjižni sudovi izvršit će ureda radi na temelju ove zakonske odredbe u zemljišnim knjigama prenos vlasništva nekretnina Braće Hrvatskoga Zmaja na »Viteški red hrvatskoga zmaja« bez ikakvih pristojba.

§ 5.

Ova zakonska odredba stupa na snagu danom proglašenja u Narodnim novinama, a njezina se provedba povjerava ministru nastave.

U Zagrebu, dne 19. studenoga 1941.

Poglavlnik Nezavisne Države Hrvatske
Dr. Ante Pavellić v. r.

Broj: CDXVI-2034-Z-1941.

Za ministra nastave
minister pravosuđa i bogoštovlja:
Dr. Mirko Puk v. r.

Minister pravosuđa i bogoštovlja:
Dr. Mirko Puk v. r.

Zakonska odredba o osnivanju »Viteškog reda Hrvatskoga Zmaja«

konzultiranja Meštarskoga zbora i bez saziva Glavne skupštine BHZ-a. Većina članova nikada tu ideju nije primila svojom, te je došlo do pasiviziranja u radu i otpora da se u Družbu prime neki od čelnika vlasti, kako bi se sačuvala neovisnost o postojećem poretku.⁴²

Nakon odobrenja pravila i konstituiranja nove uprave 1943.,⁴³ a poznavajući želju ogromne većine stare zmajske braće, uprava je nastojala isposlovati povratak starom imenu. Bio je to očiti izraz nezadovoljstva nasilnim promjenama u BHZ-u. Prijedlog zakonske odredbe, kojom se imala ponovno uspostaviti Družba BHZ-a, potpisali su već tadašnji nadležni ministri, te je čitav predmet imao biti još odobren od Državnog vijeća. Ali ono nije donijelo nikakvu odluku, niti je o tome obavijestilo upravu.

⁴² A. Bauer, naš vrsni muzeolog i jedan od zadnjih živućih članova BHZ-a prije zabrane rada 1946. godine, izjavio je prilikom obnove 1990. da se »ideja o *Viteškom Redu Hrvatskoga Zmaja* rodila u glavama nekih bivših austro-ugarskih časnika i plemstva, koji su uspostavom Nezavisne Države Hrvatske bili rehabilitirani«, Krešimir Kedmenec, »Antun Bauer: Ideale nam nisu uništili«, *Nedjeljni Vjesnik*, LI, Zagreb, 18. XI. 1990., 11.

⁴³ Vidi bilješku br. 13.

U prosincu 1941. godine već su bili poduzeti koraci da se uz pomoć Odjela za javne radove nastavi s obnovom Ozlja, te se namjeravalo odvojiti iz Zrinsko-frankopanskoga muzeja sve predmete koji nisu u svezi s uspomenom na ove obitelji i njihovu povijest. Ali ubrzo su izbili ratni sukobi, te je u studenome 1942. znatan dio zbirke otpremljen iz grada i pohranjen u Gradskoj gipsoteci u Zagrebu. Sam grad teško je oštećen tijekom rata, naročito kada je u njemu boravila talijanska vojna posada. Bivši vlasnik Ozlja darovao je Družbi pet jutara i 1127 čhv šume u okolici Ozlja, a 1943. dana je pobuda za iskapanje starog grada u Podsusedu. Godine 1944. pribavljena je pomoć Ministarstva pravosuđa, kojom je omogućeno postavljanje krova na vrlo oštećene dijelove nekadašnjega pavlinskog samostana u Lepoglavi, a osobito iznad prostora gdje su dragocjene freske iz XVIII. stoljeća, koje su djelomice rad slikara Ivana Rangera.⁴⁴ U dominikanskoj crkvi u Grazu 12. veljače 1944. otvorena je i istraživana grobnica Ivana Antuna Zrinskoga, sina jedinca P. Zrinskog.⁴⁵ Njegovi posmrtni ostaci preneseni su u Zagreb i pokopani u katedrali 26. veljače iste godine.⁴⁶

Propašću NDH i ponovnom uspostavom jugoslavenske države 1945. godine, za Družbu BHZ-a počele su nove neprilike. Malo vijeće održalo je 7. svibnja 1945. izvanrednu sjednicu na kojoj je ukratko sumiran Družbin rad u NDH. Na kraju zasjedanja doneseni su slijedeći zaključci: »(...) Umoljavaju se Emilije Laszowski kao prvi Veliki meštar i osnivač Družbe *Braća Hrvatskoga Zmaja* i sadašnji Veliki meštar dr. Mladen Deželić da odmah, čim to bude moguće, o svemu tome (o radu Družbe u NDH, op. a.) obavijeste nadležne faktore hrvatske federalne vlade, s time da se omogući daljnji nastavak rada stare Družbe *Braća Hrvatskoga Zmaja*. Malo vijeće i prisutni članovi zaključuju da se zamoli nadležno ministarstvo Narodne vlade Federalne Hrvatske, da privremenu upravu Družbe *Braća Hrvatskoga Zmaja* do glavne skupštine povjeri njenom osnivaču i prvom Velikom meštru bratu Emiliju Laszowskom sa slijedećim savjetodavnim odborom: dr. Franjo Bučar, dr. Mladen Deželić, dr. Antun Goglia, dr. Viktor Hoffler, Mihovil Jug, Pavao Jušić, Ivo Košinski, Frane Pavlič, Zvonko Palić, Viktor Mohr i Marijan Runčević. Ta privremena uprava imala bi prilagoditi Pravila Družbe *Braća Hrvatskoga Zmaja* intencijama Narodne vlade Federalne Hrvatske, provesti reviziju članstva i sazvati glavnu skupštinu.«⁴⁷

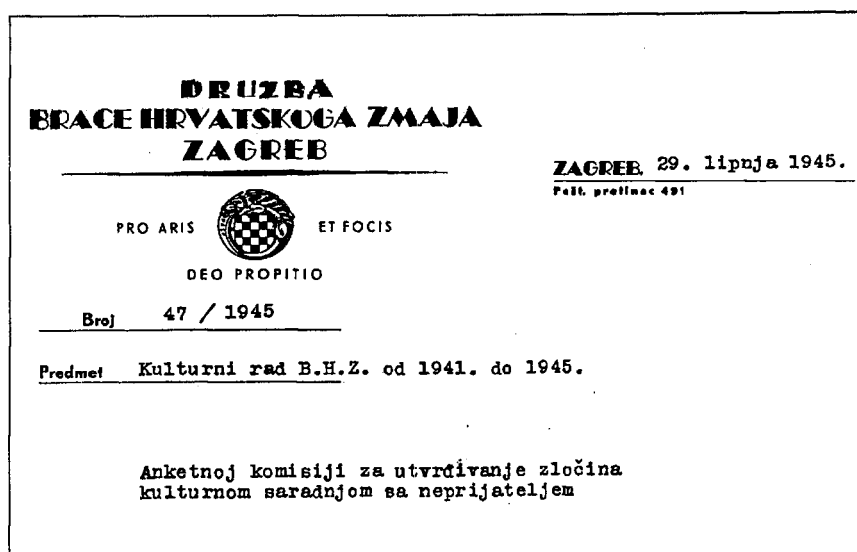
Komunističke su vlasti preko Anketne komisije za utvrđivanje zločina kulturnom suradnjom s neprijateljom provjeravale rad Družbe u NDH. Uprava BHZ-a uputila je 29. lipnja 1945. godine Komisiji dopis u kojem je prikazan kulturni rad od 1941.–1945. godine. Zbog njegove važnosti dokument donosim u cijelosti:

⁴⁴ Usp. Ivan Bach, »Rad Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja oko očuvanja i skupljanja hrvatskih povijesnih spomenika«, *Hrvatski zmaj*, Zagreb, 1944., 82.–83.

⁴⁵ I. A. Zrinski poznat je još i kao Ivan Gnade. Umro je 12. studenoga 1703. u zatočeništvu u Grazu.

⁴⁶ Vidi: Zemni ostaci grofa Ivana Antuna Zrinski stigli su danas u Zagreb, *Nova Hrvatska* IV, 48, Zagreb, 26. II. 1944., 5; A. Mijatović, nav. dj. 145.–147.; Ivan Antun grof Zrinski, Zagreb, 1944.

⁴⁷ Zapisnik izvanredne sjednice Maloga vijeća od 7.V.1945. godine.

Faksimil dopisa BHZ-a Anketnoj komisiji za utvrđivanje zločina

»Družba *Braća Hrvatskoga Zmaja* osnovana je 16. XI. 1905. Radila je i djelovala besprekidno sve do mjeseca studenog 1941. prema svojim pravilima kao kulturno i izrazito nepolitičko, dapače protupolitičko društvo. Politika, politiziranje i strančarenje bilo je u Družbi strogo zabranjeno i nije se trpjelo.

U društvenoj godini 1940/1941. trebala se održavati redovita glavna godišnja skupština Družbe, prema društvenoj tradiciji i pravilima, o Jurjevu, tj. oko 23. IV. 1941., ali budući da su nastale u zemlji ratne i burne izmijenjene političke prilike, svako održavanje bilo kakvih skupština bilo je zabranjeno. Tako je uprava Družbe (Meštarski zbor) bila prisiljena održavanje glavne skupštine odložiti do jeseni, negdje do 16. XI., dana osnutka Družbe.

Zbog svega rečenoga društvena godina 1940/1941. produljila se i preko 23. IV. 1941. Društveni rad (sastanci, predavanja) nastavljen je, osim ljetnog prekida, do studenoga 1941.

Međutim posve iznenada bez znanja uprave Družbe i bez konzultiranja članstva na glavnoj skupštini objavljena je u službenim *Narodnim novinama* zakonska odredba od 19. XI. 1941., kojom je Družba *Braća Hrvatskoga Zmaja* ukinuta, a njezina cjelokupna nepokretna i pokretna imovina postala je vlasništvom novoosnovanog *Viteškog Reda Hrvatskoga Zmaja*.

Tim aktom prekinut je i obustavljen unutarnji i javni rad Družbe *Hrvatskoga Zmaja* potpuno.

Odredbom od istog datuma imenovani osnivači radili su (osim S. Kvaternika, koji u osnivačkom radu nije nikada sudjelovao) pod vodstvom prof. dr. Milana Ivšića na izrađivanju Ustava (pravila) novoosnovanog VRHZ.⁴⁸ Rad osnivačkog odbora trajao je

⁴⁸ Imenovani osnivači bili su: Slavko Kvaternik, M. Ivšić, Maksimilijan Juranić, Alfred Makanec, Marko Lamešić, V. Mohr, Milan Praunsperger, Ivan Rengjević, M. Mayer, Mile Starčević i M. Zuvičić, vidi, *Viteški Red Hrvatskoga Zmaja*, 2.

godinu dana i to s razloga, što osnivački odbor nije od nadležnih faktora nikada dobio ni usmenog ni pismenog jasno izraženog programa rada novoosnovanog VRHZ. Nikada taj odbor nije bio obaviješten što se hoće s tom oznakom 'viteški' u naslovu društva. Zbog toga su pravila novog društva konačno tako izrađena i sastavljena, da odgovaraju uglavnom starim pravilima DBHZ, a izmijenjene su tek neke pojedinosti i uvedeni novi nazivi kao Veliko vijeće, Malo vijeće (umjesto Meštarski zbor), vijećnici (umjesto meštri) itd., dakle provedene su promjene u nebitnim stvarima. U tom pravilniku (Ustavu), koji je i štampan, nema nijednog mjesta, odnosno paragrafa, koji bi određivao da se u društvenom radu propagira i pomaže ustaška ideologija. Stoviše, nije za društvenu uporabu prihvaćen ni ustaški pozdrav *Za dom spremni*.

Ta pravila (Ustav) potvrđena su po Ministarstvu narodne prosvjete 16. studenoga 1942.

Pošto su odobrena pravila društva VRHZ, izrađen je i poslovnik i obrednik, pa je 12. II. 1943. izabrana nova uprava (Malo vijeće) po Velikom vijeću (Glavnoj skupštini).

Tom prilikom, 12. II. 1943., izabran je na čelo društva kao Veliki meštar dr. Mladen Deželić. Njegov protukandidat bio je dr. Marko Lamešić, ustaša i veliki župan zagrebački. Dr. Mladen Deželić izabran je apsolutnom većinom glasova prisutnih zmajevaca, jer su braća zmajevci odlučno htjeli očuvati Hrvatski Zmaj od političke ingerencije izrazitih tadašnjih političkih ljudi, da time spriječe svako uvlačenje politike u društveni rad. Dr. Mladen Deželić bio je poznat u zmajskom članstvu i u javnosti kao tih i ozbiljan naučni radnik, koji se politički nije isticao. Dr. Deželić je taj izbor otklonio, ali nakon nepopustljivog zahtjeva zmajevaca, primio se te dužnosti da sačuva Hrvatski Zmaj od ustaških utjecaja.

Ista tendencija zmajskog članstva očitovala se i pri izboru Maloga vijeća (odbora), da ni u njega ne uniđu politički istaknuti ljudi.

O duhu i smjeru, koji su vladali u srcima i dušama novoizabrane uprave, daje najbolje svjedočanstvo govor novog Velikog meštra dr. Mladena Deželića, koji je održao na zmajskom saboru (I. glavnoj skupštini VRHZ) 9. V. 1943., a u kojem govoru nema nijednog mjesta, koje bi i u najmanjoj mjeri upućivalo članstvo na kakvu suradnju i političko isticanje društva. U tom programatskom govoru jasno se razabiru smjernice društvenog rada, koji je bio izvan svakog utjecaja ustaškog režima.

Društveni život i rad započeo je društvenim sastankom 31. III. 1943. u duhu i smjericama stare zmajske družbe i njezine tradicije. Na tim sastancima isticalo je članstvo svoje negodovanje zbog novog naslova *Viteški Red*. I članstvo i uprava željeli su da se naziv «viteški» kao potpuno nestvaran i nesuvremen makne iz naslova Družbe, jer nije imao nikakve veze, pa ni simboličkog značenja s društvenim radom. Pogotovo je nezadovoljstvo s tim nazivom poraslo u članstvu, kada se saznalo da je naziv *viteški* potekao iz glava nekih fantastičara (Kvaternik, Praunsperger), koji su valjda imali neke svoje posebne planove, ali im te nije uspelo provesti.

Odazivajući se željama goleme većine članstva Veliki meštar i protonotar, kao predstavnici društva, otišli su do tadanjeg ministra prosvjete dr. M. Starčevića i razložili mu želje članova kao i neumjesnost i besmislenost naslova *Viteški Red* i stavili mu prijedlog da se zakonska odredba o osnutku VRHZ povuče i Družbi vrati staro ime. Ministar dr. Starčević složio se s obrazloženjem i obećao udovoljiti željama zmajevaca.

U vezi s ovim zahtjevom upravilo je Ministarstvo narodne prosvjete, pravni dio, dne 25. IX. 1943. broj 464 P.o.–1943. našem društvu dopis, da se podnesu ministarstvu nova pravila Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja i predlože lica privremene uprave.

Malo vijeće sastavilo je u vezi s tim pozivom nova pravila i predložilo dne 18. X. 1943. pod brojem 190/1943. privremenu upravu⁴⁹, koja bi vodila poslove Družbe do

⁴⁹ Privremenu upravu trebali su činiti: pročelnik Ivan Dacao, te odbornici Krešimir Fibić, M. Jug, Filip Hajduković, Ivan Laslević, Franjo Lučić i Josip Marković, te

konstituirajuće glavne skupštine. U istoj stvari upućen je Ministarstvu prosvjete dopis, dne 2. XI. 1943., u kojem je predložena nova uprava s pročelnikom i sedam odbornika.

Uprava društva je kasnije, u godini 1944. obaviještena da je prijedlog za izmjenu zakonske odredbe o ukinuću VRHZ i uspostavljanju BHZ prihvaćen, da je prošao kroz nadležna ministarstva i da se cijeli akt nalazi pred bivšim Državnim vijećem.

Međutim, sve do prestanka NDH Državno vijeće nije donijelo nikakve definitivne odluke u tom predmetu.

Za duh i držanje uprave i članstva daje svjedočanstvo i ovaj slučaj: U društvenoj velikoj svečanoj dvorani nije bila izvješena slika poglavnika Pavelića, jer je time uprava i vidljivim znakom htjela zasvjedočiti neovisno stanovište Hrvatskoga Zmaja. Na skupštini o Jurjevu 1944. došlo je zbog toga do otvorenog napadaja na Velikog meštra i upravu sa strane trojice članova, no Veliki meštar i članstvo znali su ušutkati izazivače. Ti isti članovi u više su navrata kritizirali rad društva, da nije ustaški, i napadali upravu da je antifašistička. Upravo zbog toga i takvog držanja uprave i velike većine članstva bio je rad BHZ pod stalnom paskom, naročito iza navedenog incidenta o Jurjevu 1944. Ta je paska još pooštrena bila. Velikom meštru i protonotaru u nekoliko slučajeva izjavljivali su pače i prijetili isti članovi, da uprava BHZ ne radi ispravno i da vodi opoziciju prema vladi i ustaštvu. Zbog toga neka si pripišu posljedice.

Takvo naše držanje pokušali su isti članovi slomiti na taj način, da ojačaju svoj broj uvadanjem političkih istaknutih ljudi u naše društvo. Tako su zatražili među ostalim pristup u društvo dr. Mile Budaka. Odgadanjem njegovog primitka uspjelo je upravi postići da je dr. Budak uvidio da ga ne želimo primiti u naše društvo, pa je sam povukao svoj pristup. Sve je to bilo povodom da smo bili prijavljeni Glavnom ustaškom stanu i nekim ministrastvima, vjerojatno s tendencijom da nam se nametne povjerenik.

Braća Hrvatskoga Zmaja nisu nikada sudjelovala kod javnih priredaba državne vlade NDH, niti kod priredaba koje strane države. Ali društvo kao ugledna javna ustanova nije moglo zapriječiti da neke naše inače posve interne priredbe posjete katkada neki predstavnici vlasti. Dvije naše javne priredbe: prijenos kostiju Ivana Antuna Zrinskog u Stolnu crkvu zagrebačku i otkriće glagoljskog spomen-natpisa u katedrali, bile su općenarodne svečanosti. Ove dvije jedine javne svečanosti koje je održavala Družba za vrijeme NDH bile su u katedrali i možemo ih kvalificirati, prvu zapravo kao antigermansku, a drugu kao izrazito slavenofilsku.

Družba je morala kao i sva ostala društva u NDH održavati svečanu sjednicu na obljetnicu uspostave NDH. Ali Veliki meštar je na tim sjednicama u svojem govoru izbjegavao političke momente, već je govorio o kulturnom radu Zmaja i općenito o nastojanju hrvatskoga naroda za slobodom u prošlosti i isticao vjeru u bolju budućnost, a da nije spominjao ustaštvo niti bilo čim povrijedio Narodnooslobodilački pokret.

Podvlačimo, da je rad BHZ bio strogo u duhu osnivača Družbe samo kulturnan. Vjerni pak tradiciji u našem društvu bili smo najliberalniji i potpuno demokratski, štujući svačije vjersko opredjeljenje, bez obzira na narodnost i rasnu pripadnost, nismo brisali iz našeg društva stare naše članove pravoslavce i Židove. Spominjemo također da je naš član dr. Juraj Šutej, ministar Federativne Jugoslavije, ubrajan među naše članove za vrijeme cijelog trajanja NDH. O tim navodima svjedoče naše matične knjige.

Budući da novinstvo i štampa za vrijeme NDH nisu bili objektivni, ne može se o našem radu dobiti prava slika iz novinskih članaka.

kao njihovi zamjenici Antun Goglia, Lovro Katić, Josip Nagy, Đuro Stipetić, Bartol Tomečak, Ferdo Trtanj i Viculin Jordan, vidi: Zapisnik 12. redovite sjednice Maloga vijeća od 2. XI. 1943., Zapisnici sijela Meštarskog zbora BHZ-a od 27. IX. 1939.–17. III. 1943. godine.

Smatramo da se naša Družba *Braća Hrvatskoga Zmaja* nije u ničem ogriješila o Narodnooslobodilački pokret, jer je njezin rad bio narodan, čisto kulturni, posvećen narodnoj predaji i čuvanju narodne starine, pa prema tome potpuno nepolitičan.⁵⁰

Svi članovi BHZ-a u Zagrebu dobili su upitne arke, u kojima su morali prikazati svoj rad u NDH. Do kraja srpnja 1945. godine uprava je poslala sve upitnike Anketnoj komisiji, koja je zaključila da Družba nije surađivala s ustaškim vlastima.

Ministarstvo unutarnjih poslova NR Hrvatske donijelo je, međutim, 4. ožujka 1946. godine odluku o zabrani rada Družbe BHZ-a, te o njezinom raspuštanju:

»Na osnovu čl. 16. i 18., a vezi čl. 12. t. b. Zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima, u predmetu obnove rada udruženja Družba *Braća Hrv. Zmaja* sa sjedištem u Zagrebu, Ministarstvo unutrašnjih poslova Narodne Republike Hrvatske donosi slijedeću

ODLUKU

- I. Zabranjuje se rad Družbe *Braća Hrvatskoga Zmaja* u Zagrebu i isto se raspušta.
- II. Cjelokupna imovina raspuštenog udruženja, kako pokretna a tako i nepokretna, predaje se u vlasnost Ministarstva prosvjete Nar. Republike Hrvatske time, da se ista ima namijeniti u svrhe navedene u čl. 2. t. 1. i 2. Pravila raspuštenog udruženja.
- III. Za privremene upravitelje imovine raspuštenog udruženja imenuju se Viktor Mohr, član uprave Družbe *Braća Hrv. Zmaja* i Badurina Drago, činovnik ovog Ministarstva, koji će izvršiti sređivanje imovnih odnosa društva kao pod II. ove odluke.

RAZLOZI

Udruženje Družba *Braća Hrv. Zmaja* bilo je još od ranije, prije 1941. godine obilježeno kao profašističko i nenarodno. Svoj zadatak:

- a) da čuva i obnavlja spomenike narodne prošlosti,
- b) da njeguje predaju i podržava spomen na prošlost hrvatskog naroda i njegovih zaslužnih ljudi,
- c) da podupire prosvjetna i humanitarna nastojanja i
- d) da spomenicima (spomen-pločama) ovjekovječi pojedine značajne momente i znamenite ljude naše prošlosti, udruženje je tijekom svog četrdesetgodišnjeg djelovanja i suviše često ostvarivalo na način i sredstvima, koji s prošlošću hrvatskoga naroda, njegovih osnovnih masa, nisu imali ništa zajedničko. Koji značaj ima za hrvatski narod i njegovu prošlost okolnost⁵¹ koju je Družba ovjekovječila spomen-pločom, da je na Gornjem gradu, na Dvercu⁵¹ stajao kraljev dvor Karla Roberta 1335., da je tu često od 1346. do 1381. boravio kralj Ljudevit i kraljica Marija od 1383. do 1387. i da se tu sastala sa svojim mužem kraljem Sigismundom, da je tu boravio kralj Karlo Drački 1385. godine

⁵⁰ HDA, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, kut. 201. Dokument su potpisali M. Deželić, E. Laszowski, M. Zuvčić, V. Mohr i još 24 člana uprave BHZ-a.

⁵¹ Radi se o spomen-ploči postavljenoj 14. srpnja 1911. godine.

i Sigismund 1412. godine i kralj Matija Korvin često od 1466. do 1481., da je u dvoru umro kraljev brat Herceg Stjepan 1356. godine i da je u tom istom dvoru stanovala i žena mu Margareta, kći cara Ljudevita Bavarca, te njezin sin Ivan, da je u dvoru stanovao zadnji od kraljeve krvi Herceg Ivan Korvin, sin kralja Matije od 1491. do 1504., i nema li u prošlosti hrvatskog naroda svjetlijih momenata i zaslužnijih ljudi nego što su kraljevi Robert, Sigismund, Karlo Drački i Matija Korvin, te hercezi Ivan Korvin i Stjepan i hercigonja Margareta, žena Stjepana, a kći cara Ljudevita Bavarca.

Podizanje ovakovih i sličnih spomen-ploča vrlo je ubjedljiv primjer kako za ocjenu rada samog društva, a tako i za poimanje kulturnih vrednota od strane njegovog rukovodstva i članstva uopće.

Ali, ovaj stav udruženja prema kulturnim vrednotama naše prošlosti dobio je i svoj izraz i adekvatnu formulaciju prema političkim zbivanjima u našoj zemlji uopće, a poslije agresije fašističkih zemalja na našu domovinu u travnju 1941. godine posebno. Mada je po pravilima Družba izrazito kulturno društvo, to se ona ipak već 20. travnja 1941. godine požurila da pošalje delegaciju predstavljenu po dr. Edi Lovriću, kasnije ustaškom vitez i zamjeniku svog Velikog meštra, Paveliću u audijenciju, kojom prilikom je delegacija poglavniku predala adresu. Iz odgovora Pavelićevog, da mu je rad *Braće Hrvatskoga Zmaja* dobro poznat i da će od sad Družba uživati punu pomoć ustaške države, zaključiti je da je adresa bila vrlo blagonaklona. Izvještaj o izvršenoj audijenciji podnio je još tijekom istoga dana sakupljenim članovima zamjenik Velikoga meštra dr. Edo Lovrić, čije je izlaganje, prema zapisnički utvrđenom činjeničnom stanju, prisutno članstvo pozdravilo oduševljenim poklicima poglavniku.

U zapisniku sijela (sjednice) Meštarskoga zbora Družbe *Braća Hrv. Zmaja* od 7.V.1941. godine Meštarski zbor, dakle uprava udruženja, jednoglasno je zaključila da se časni brat Kvaternik Slavko, Zmaj od Drenovačkog Ostenjaka, odlikuje najvišim zmajskim odličjem, jubilarnim spomen-znakom Zlatnoga zmaja na grimiznoj vrpici, a to sve 'za neprocjenjive i velike zasluge u radu za osnutak NDH i slobodu hrvatskoga naroda' (citirano prema zapisniku).

Zakonskom odredbom od 19. XI. 1941. Družba *Braća Hrv. Zmaja* pretvorena je u *Viteški Red Hrvatskoga Zmaja*. sadašnja uprava Družbe navodi da o toj promjeni imena nije bila prethodno konzultirana, a dapače da ova novina nije bila primljena sa simpatijama, barem ne od većine članova, a posebno ne od tadašnje i sadašnje uprave društva. Ovaj navod uprave Družbe *Braća Hrv. Zmaja* gubi mnogo na svojoj uvjerljivosti, kad se ima u vidu činjenica, da je samo jedan član od preko sto i pedeset, koliko ih je ukupno brojila Družba, u znak protesta zbog promjene naziva društva iz ovoga istupio. Pošto su konačno bila redigirana i od ustaških vlasti odobrena pravila društva *Viteški Red Hrvatskoga Zmaja*, održana je glavna godišnja skupština, na kojoj je apsolutnom većinom glasova izabran dr. Mladen Deželić, koji se, prema tvrđenju uprave, politički nije isticao. Već sama činjenica da se glavna skupština mogla održati, jasno upućuje da je članstvo bivše Družbe a sada *Viteškog Reda* privolilo na izmjenu naziva udruženja. Najmanje što se moglo u tim okolnostima očekivati bilo je da će članstvo bivše Družbe apstinirati od skupštine *Viteškog Reda Hrvatskoga Zmaja* i na taj način desolidarisati se sa izvršenom promjenom u imenu udruženja. Umjesto toga, za Velikog meštra izabran je dr. Mladen Deželić, koji je u prigodnom govoru, između ostalog, rekao da je DBHZ s najvišeg mjesta podignuta na *Viteški Red*. S obzirom na ukazanu počast s najvišeg mjesta, bivša Družba, a sada *Viteški Red* dopisom broj 136/43. od 23.VI.1943. zatražio je od ustaškog Ministarstva prosvjete materijalnu pomoć pozivajući se pri tom na poglavnikovo obećanje, koje je ovaj učinio u odgovoru na upućenoj mu adresi od strane zmajske delegacije u travnju 1941. godine. U dopisu, između ostalog, navodi se da je *Viteški Red* osnovan poglavnikovom zakonskom odredbom od 19.XI.1941. godine, te da je otpočeo s radom i da svestrano djeluje na polju uljudbe nastavljajući tako tradicije bivše časne Družbe BHZ. Sam pak dopis završava lozinkom *Za poglavnika i dom spremni!*, dakle lozinkom koju su isključivo upotrebljavale izrazito ustaške formacije i ustanove.

Ne stoji ni onaj navod uprave udruženja da društvo nije nastupalo u javnosti. Povodom obljetnice smrti Petra Zrinskog i Krste Frankopana 28.IV.1943. društvo *Braća Hrvatskoga Zmaja* javno je istupilo, a njegov Veliki meštar održao govor u kojem je, između ostaloga, rekao: 'Traženje prava i želja za slobodom nije nikada prestala živjeti u narodu hrvatskom. Nizali su se junaci sve do današnjeg dana (!) koji su sve svoje sile, pa i svoje živote žrtvovali da se hrvatske zemlje ujedine u samostalnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj' i to 'na temelju tisućgodišnjeg državnog prava našega', znači objektivno pružiti političku pomoć ustaškom režimu, znači podržavati frazu o postojanju 'nezavisne države Hrvatske' i to na temelju izvitoperenog ustaškog 'tisućgodišnjeg državnog prava našega'. Kakvi su to temelji ustaškog tisućgodišnjeg državnog prava, vrlo poučno govore Jasenovac, Gradiška, Maksimir i druga znana i neznana stratišta naših naroda.

Ovakav rad Družbe *Braća Hrv. Zmaja* potpuno ju je diskreditirao u očima hrvatske kulturne javnosti kao naučnu ustanovu i to kako s obzirom na sam rad udruženja kao takvog, a tako isto i s obzirom na osobni sastav društva, podjednako njegovog rukovodstva, kao i ostalog članstva, pa je stoga, a na osnovu člana 16. Zakona o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima, trebalo odlučiti kao gore.

Protiv ove odluke društvo ima pravo žalbe u roku od 15 dana po primitku odluke na Vladu Narodne Republike Hrvatske.

Ova se odluka dostavlja:

Družbi *Braća Hrvatskoga Zmaja*, Zagreb, Kamenita vrata br. 3, protonotaru društva Viktoru Mohru i

Badurina Dragi, s time da izvrše likvidaciju društvene imovine, a o učinjenom izvijeste ovo Ministarstvo.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Ministar:

J.(ovo) Krajačić, v. r.⁵²

MUP je 21. ožujka 1946. donio još i odluku kojom je određeno popisivanje cjelokupne imovine BHZ-a. Postavljen je i rok do 20. lipnja iste godine, a do tada je bilo zabranjeno svako raspolaganje društvenom imovinom. Popisivači su bili, kao što je vidljivo u gornjoj odluci, V. Mohr i D. Badurina.⁵³

Time je bio zapečaćen rad BHZ-a na hrvatskoj kulturnoj sceni do nekih boljih vremena. Obnovu je pokušao zadnji Veliki meštar M. Deželić 1951., ali je UDB-a taj pokušaj odmah suzabila. Tijekom »Hrvatskoga proljeća« 1970./71. godine pokušalo se s obnovom i u emigraciji u Buenos Airesu, ali se isto tako ostalo samo na ideji.⁵⁴

⁵² Odluka MUP-a NR Hrvatske, br. 7548/46. od 4. ožujka 1946. godine.

⁵³ Dokumenti MUP-a su u materijalima iz Dubrovnika. Ondje je, naime, svoje zadnje godine života proveo zadnji protonotar BHZ-a V. Mohr. Neumorno je skupljao materijale vezane uz Družbu, te je napravio opsežnu kroniku rada BHZ-a od osnutka do zabrane rada. Nakon njegove smrti svu građu je preuzeo, po njegovoj želji, franjevački samostan Male braće u Dubrovniku. Primopredaja je učinjena 18. prosinca 1966. između njegove supruge Marije Mohr-Marokino i gvardijana samostana. Obnova rada BHZ-a cjelokupna je građa 27. srpnja 1994. prenesena u Zagreb.

⁵⁴ Ove je podatke u osobnom razgovoru iznio A. Bauer.

5. Treće razdoblje: od 1990. do danas

Poslije demokratskih promjena 1990. omogućena je i obnova rada BHZ-a.⁵⁵ Obnoviteljska skupština održana je 23. lipnja 1990. godine u Hrvatskom narodnom kazalištu. Tada je osnovan Obnoviteljski odbor⁵⁶ koji je 2. studenoga 1990. registrirao Družbu kod Ministarstva uprave i pravosuđa. Taj je odbor pripremio radni dio sijela Glavne skupštine, održane u dvorani »Maksimir« hotela Intercontinental Zagreb 10. studenog iste godine. Na njoj je izabran Meštarski zbor koji je pripremio svečani dio sijela Glavne skupštine, koja se održala 16. studenoga 1990. u Kamenitim vratima. Obnoviteljska skupština BHZ-a usvojila je Pravila BHZ-a i Ordo draconicus.

Novim Pravilima Družba je ustrojena na područnom načelu te se sastoji od središnjice i ogranaka, odnosno Zmajskih stolova. Zmajska središnjica može imati najviše 91 redovitog člana, dok predviđenih 19 Zmajskih stolova, svaki s najviše 11 redovite braće, pokrivaju cijelo područje Republike Hrvatske. Uz već utemeljene u Dubrovniku, Splitu, Krapini i Zadru, imenovani su i povjerenici za Zmajске stolove u Čakovcu, Vukovaru, Varaždinu, Križevcima i Karlovcu.

Vanjska djelatnost BHZ-a bila je u ovo kratko vrijeme nakon obnove djelovanja mnogostruka. Obnova zmajske kule omogućena je darovima prinosnika i utemeljitelja, te zalaganjem cjelokupnog članstva. Sakralni prostor pred Kamenitim vratima obogaćen je statuom sv. Jurja, a zahvaljujući Gradskom poglavarstvu Zagreb je 29. travnja 1995. dobio i svoj najmanji Trg BHZ-a. Proslavljene su velike obljetnice: *Hrvatska gruda*, *Bleiburg*, *Lijepa naša*, te su postavljene već i brojne spomen-ploče.

Cilj sadašnje uprave BHZ-a jest »(...) uspostava Družbe kao istinskog zmajskog bratstva zasnovanog na hrvatskom rodoljublju i domoljublju, iskrenom prijateljstvu i bratskoj ljubavi, međusobnom štovanju i potpomaganju u javnom i privatnom životu, savjesnom i odgovornom osobnom radu na unapređivanju Družbine svrhe, a zavjerenom čestitošću, poštenjem i čašću njezina članstva, pri čemu se mora uvijek imati na umu da je naše nastojanje okupiti u Družbi hrvatsku domovinsku i iseljeničku stvaralačku i poticajnu duhovnu elitu, a nipošto postići što veći broj članova.«⁵⁷ Drugo i isto tako važno usmjerenje jest »(...) osuvremenjivanje, odnosno profiliranje Družbe kao poticajnog nacionalnog duhovnog središta. U tom smislu Družba će, vjerna svojim izvornim načelima, svrsi i ciljevima, djelovati kao tradicionalna hrvatska nacionalna i kulturna ustanova, a svoje rodoljubne aktivnosti razviti će i na državno-političkom teritoriju Republike Hrvatske, i na cjelokupnom prirodno-povijesnom

⁵⁵ Vidi: Damir Margetić, »Povratak 'Zmajeva' u Kamenita vrata«, *Nedjeljni vjesnik*, LI, Zagreb, 4. XI. 1990., 13. Poticajni odbor za obnovu rada Družbe činili su: Želimir Drakulić, Milovan Petković, Nikola Jelačić Bužimski, Vidislav Kiš, Josip Komorčec, Josip Štimac i Mirko Ivanjek. Taj je odbor 23. travnja 1990. započeo postupak obnove.

⁵⁶ Članovi su bili: A. Bauer, Zlatko Herkov, Ž. Drakulić, M. Petković, N. Jelačić Bužimski, V. Kiš, J. Komorčec, M. Ivanjek, J. Štimac, Aleksandar Šir, Ante Krmpotić, Damir Mejovšek, Žarko Domljan, Matija Salaj, Rudi Labaš i Adalbert Rebić.

⁵⁷ *Hrvatski zmaj*, 1, Zagreb, 1993., 3.

prostoru hrvatskoga naroda, te ostvarivati i njegovati kulturnu suradnju s hrvatskom dijasporom u susjednim zemljama Europe i prekomorju.⁵⁸

II. RAD NA OČUVANJU HRVATSKE SAKRALNE BAŠTINE

U sljedećih nekoliko podnaslova bit će prikazane, kronološki poredane, najvažnije akcije BHZ-a na očuvanju spomeničke sakralne baštine ili zadržavanju uspomena na ljude i događaje iz hrvatske crkvene prošlosti. To ne znači da nije bilo i drugih, jer su svaku molbu za pomoć pri gradnji, obnovi ili arheološkom iskapanju nastojali pozitivno riješiti. Budući da je Družba bila vrlo aktivna kao društvo, potrebno je spomenuti i da su njezini članovi bili vrlo samoprijegorni u svom svakodnevnom zanimanju. Stjepan Podhorsky je, primjerice, kao arhitekt postavio temelje mnogim sakralnim zdanjima diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Sudjelovao je na mnogim natječajima, a mnoge od njegovih ideja bile su vrlo često i prihvaćane, kao crkve u Šestinama, Krašiću, Popovači, Križevcima, Sarajevu, Đurđevcu, Banjaluci, Bihaću, Makarskoj, Subotici. Na opremanju sakralnih objekata mnogo je kao kipar radio I. Kerdić, a njegov najpoznatiji projekt je rad na interijeru crkve Sv. Blaža u Zagrebu.

1. Cistercitski samostan na Dolcu⁵⁹

Do 1315. godine boravili su cisterciti u svom samostanu kod Save, u selu Opatovini, gdje su imali crkvu Sv. Jakova. Iz jedne potvrđnice Bele IV. iz 1257. doznajemo da je katedralni arhidakon Petar sagradio na Egidijevom otoku novi samostan i umjesto crkvice Sv. Jakova sazidao crkvu Blažene Djevice Marije: »(...) Et idem nobis rescripsit, quod nos contuleramus fratribus cistercionis ordinis terram unius aratri in insula antedicta, in qua insula fuit olim constructa ecclesia sancti Jacobi, iuxta quam idem archidiaconus construxit claustrum et ecclesiam in honore sancte Marie virginis gloriose (...)«⁶⁰ Do konca XV. stoljeća ostali su u Zagrebu, pa uzmiču tek potkraj toga stoljeća iz grada, tražeći sklonište pred turskom najezdom. Posljednji se put spominju 1496. godine, a već 1499. ne govori se više o njihovoj crkvi kao samostanskoj, te uskoro ova crkva postade župnom crkvom na Kaptolu.

Nova regulatorna osnova grada Zagreba uoči Prvoga svjetskog rata odredila je da se urede Dolac i Pod zidom, te se u tu svrhu trebao ukloniti tamošnji skup kućica, kao i nekadašnji cistercitski samostan do crkve Sv. Marije, više poznat kao *Plemićeva kuća*.⁶¹ U pogledu rješenja postojale su dvije struje.

⁵⁸ *Hrvatski zmaj*, 3.–4.

⁵⁹ Samo po jednoj kupoprodajnoj ispravi iz 1496. godine, dok su još cisterciti boravili u Zagrebu, moguće je zaključiti da je samostan stajao istočno od crkve Sv. Marije, vidi: HDA, BHZ, kut. 41; Đ. Szabo, »Samostan cistercita u Zagrebu«, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva*, XIII, Zagreb, 1911., 240.

⁶⁰ I. K. Tkalčić, *Monumenta historica liberae regiae Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, I, Zagreb, 1889., 27.

⁶¹ Dao ju je sagraditi hrvatski protonotar Juraj Plemić na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće.

Arhitekt Viktor Kovčić izradio je osnovu regulacije i stajao je na stanovištu da se zgrada sačuva, dok je struja rušitelja bila vrlo jaka. Veliki protivnik rušenja bio je i I. Kršnjavi koji se već nebrojeno puta prije zauzimao za očuvanje naših spomenika.

U studenome 1908. pokrenuta je akcija za očuvanje bivšeg samostana. Družba je, neumorno radeći oko unapređenja Gradske knjižnice i muzeja, pa i drugih kulturnih i humanitarnih institucija, u nekoliko navrata i pismeno i usmeno upozoravala Gradsko poglavarstvo o potrebi širih prostorija, za što su bile idealne prostorije tog zdanja. Predlagano je da ovako sačuvana i eventualno dograđena zgrada može poslužiti za neku kulturnu svrhu ili potrebu gradske uprave. Postojala je i mogućnost da to bude stan župnika Sv. Marije, čime bi otpala gradnja župnog dvora. Otada je to pitanje postalo aktualnim i grad je odlučio da se u tu kuću, kad se ekspropirira u svrhu novoga trga i tržnice na Dolcu, smjeste Gradska knjižnica i muzej, jer su prostori u Kamenitim vratima bili pretijesni. Početak rata odgodio je daljnje planove, da bi regulatorni odbor Gradskoga zastupstva 8. veljače 1917. odlučio kupiti za 140.000 kruna zgradu od obitelji Loschitz. Jedan dio trebao je ostati gradskoj općini za uređenje tržnice, a tzv. samostan prepušten Družbi da uredi Gradsku knjižnicu i muzej.⁶² Međutim, usvajanjem izmjena regulatornih planova, zgrada tzv. cistercitskoga samostana u cijelosti je srušena 1925. godine.

2. Crkvice Sv. Jurja u Janjini

Zvonimir Bjelovučić, predsjednik Radnog ogranka BHZ-a u Dubrovniku i povjerenik za Pelješac i Mljet Pokrajinskog konzervatorskog ureda za Dalmaciju u Splitu, otkrio je u polju sela Janjine na poluotoku Pelješcu 1921. crkvicu Sv. Jurja iz IX. ili X. stoljeća s ostacima transena i arhitrava s čistom starohrvatskom ornamentikom.⁶³ Ta prva crkvice srušena je negdje u XV. ili XVI. stoljeću. Novoizgrađena je nestala između 1780. i 1800. godine, jer 1809. sagradiše mještani crkvu Sv. Trojstva u selu Popova Luka, te su crkvicu Sv. Jurja napustili. Postojala je ideja da se na tim starim temeljima sagradi nova crkva, ali je Pokrajinski konzervatorski zavod tu ideju otklonio kao potpuno neodrživu. Zavod se složio da se odijeljeno i podaleko od iskopanih temelja podigne mala kapelica za pohranu starinske slike i zvona iz negdašnje crkve, te u svrhu ponovnog oživljenja tradicionalnoga štovanja sv. Jurja u onom kraju.⁶⁴

⁶² Vidi: E. Laszowski, »O cistercitskom samostanu«, *Jutarnji list* VI, 1863, Zagreb, 19. V. 1917., 3.–4.

⁶³ Tako je sačuvan krasni arhitrav s natpisom *In'omine Domini, ego Petrus*. Iskapanjem su pronađeni i ulomci rimskih kupa te opeka, kao i ulomak rimske nadgrobne ploče iz III. stoljeća poslije Krista. Na brežuljku oko crkvice pronađeno je mnogo bogumilskih grobova iz XII. i XIV. stoljeća, vidi: Z. Bjelovučić, »Ruševine crkvice sv. Jurja u Janjini iz IX. ili X. vijeka«, *Starohrvatska prosvjeta* II, 1–2, Zagreb–Knin, 1928., 122.

⁶⁴ Vidi: Zaštićivanje spomenika. Gradnja crkvice na otkrivenim temeljima negdašnje crkve sv. Jurja u Janjini. Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog konzervatorskog ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove palače u Splitu za godinu 1921, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku-Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 46, Split, 1921., 18.

Tako su ruševine ostale netaknute, a uresno kamenje je spremljeno u župni ured u Janjini.⁶⁵

Na sjevernom zidu crkvice otkrivena je 29. kolovoza 1926. i spomen-ploča:

IZ DAVNINA. OBNOVLJENA U IX. I XVI. V.
SLUŽILA DO KONCA XVIII. V. OTKRIVENA GOD. 1921.
POTOMCIMA NA ZNANJE.
PUK ŽUPE
JANJINE
POSTAVIO 1926.⁶⁶

3. Spomen-crkva Sv. Ćirila i Metoda u Duvnu (Tomislavgradu)

Da ne bi proslava 1000-godišnjice hrvatskoga kraljevstva prošla nezapaženo,⁶⁷ Družba je s odobravanjem primila prijedlog duvanjskog župnika Mije Čuića, da se ondje sagradi hram Božji na spomen rijetkoga jubileja hrvatskoga naroda.⁶⁸ Pokroviteljstva se za gradnju crkve primio zagrebački nadbiskup Antun Bauer, a osnovu i nacрте izradio je arhitekt Stjepan Podhorsky,⁶⁹ poznat po tome što »projektira u duhu historicizma oslanjajući se na starohrvatsku arhitekturu, ali ne kopirajući u doslovnom smislu, nego posve kreativno služeći se modernim arhitektonskim govorom«. ⁷⁰ Za provedbu te zamisli osnovan je u Zagrebu i Centralni duvanjski odbor od 26 članova.⁷¹

U Zagrebu je 1. lipnja 1924. nadbiskup A. Bauer blagoslovio pred katedralom tri temeljna kamena za crkvu u Duvnu: BHZ-a, grada Zagreba i ple-

⁶⁵ Iste godine kada je crkvice iskopana, 1921., Janjinu je posjetio i Mihovil Abramić, podravnatelj Pokrajinskog konzervatorskog ureda u Splitu. Pregledao je sve iskopine, te se u svemu složio s Bjelovučićem u pogledu njihova datiranja.

⁶⁶ Vidi: »Otkriće ploče na starodrevnoj crkvi sv. Jurja u Janjini«, *Hrvatska riječ* II, 36, Dubrovnik 5. IX. 1926., 3.

⁶⁷ O toj proslavi opširnije, vidi: HDA, BHZ, kut. 46.

⁶⁸ Vidi: isto, kut. 47 i 49; Ivo Bagarić, *Duvno. Povijest župa duvanjskog samostana prigodom 150. obljetnice današnje župe Duvno 1839.–1989.*, Duvno, 1989., 165.–175.

⁶⁹ S. Podhorsky je bio i predsjednik Zagrebačkog građanskog društva za promicanje crkvene umjetnosti.

⁷⁰ Anđelko Badurina – Bernardin Škunca – Florijan Škunca, *Sakralni prostor tijekom povijesti i danas*, Zagreb, 1987., 70.

⁷¹ Članovi odbora bili su: M. Čuić, Dušan Peleš, Josip Andrić, Nikola Hoffer, Branko Livadić, Kamilo Kolb, Juraj Korenić, Tomo Šandrk, Marko Radoš, Ilija Ančić, Ivo Pernar, Franjo Horvat, Dimitrije Jovanović, Oton Frangeš, Ante Pavelić (zubar), Pero Spitznagel, Marko Rubić, Ivica Nevistić, S. Podhorsky, Zvonimir Štauduar, Ivo Gmajner, Ivo Franić, Dragutin Mlinarić, Živko Petričić, Matan Petrović i Ilija Zrno.

menite općine turopoljske. U Duvnu je kamen-temeljac postavljen 8. srpnja 1924. i blagoslovljen od mostarskoga biskupa Alojzija Mišića.⁷²

Crkva je izgrađena od domaćega bijelog tesanog kamena u starohrvatskom stilu – kombinacija romanskog i bizantskog – s impozantnom tambur-kupolom na križištu lađa: uzdužne glavne i poprečne.⁷³ Trebala je biti posvećena slaven-skim apostolima sv. Ćirilu i Metodu. Iako su temeljni radovi započeti već 1923., ozbiljno se na njezinoj izgradnji počelo raditi tek 1925. godine. Sam arhitekt Podhorsky za svoj rad i nadzor nije tražio nikakvu naknadu. Na samom početku gradnje bio je savjetovan i nestor naše arheologije F. Bulić, koji je u dva navrata upozorio »da se ponajprije treba pretražiti gradilište nove crkve, jer su njezini temelji bačeni na rimski Forum, te sve točno narisati i snimiti.«⁷⁴ Kad se prikupilo dovoljno novca, na crkvu su stavljena teška hrastova vrata i ugrađeni oslikani prozori. Iako zbog teškog materijalnog stanja nije bila do kraja dovršena, ipak je postala već tada, može se reći, zadužbina cijelog hrvatskog naroda: župe Duvno, Hrvata iz domovine i Amerike, hrvatskih katoličkih društava iz svih krajeva naše domovine i svih dobročinitelja. Nakon petnaestogodišnje gradnje, blagoslovljena je 29. rujna 1940. od mostarskoga biskupa Alojzija Mišića i posvećena bl. Nikoli Tavličiću.⁷⁵

Kad se namjeravalo nastaviti na uređenju njene unutrašnjosti, nadošao je Drugi svjetski rat. Crkva je teško stradala pri samom kraju rata: 16. listopada 1944. od partizana je porušena temeljito kupola, uništeni svetište i krov, veoma oštećen zvonik, na mnogo mjesta porušeni su zidovi. U takvom je stanju bila četrnaest godina, sve dok vlasti nisu dopustile njenu djelomičnu obnovu 1957. godine. Time je dobila svoj nekadašnji vanjski izgled, ali bez kupole i bakrenoga krova. Radovi na konačnom uređenju i dogradnji crkve počeli su 1980. godine.⁷⁶

⁷² Poblize o tom slavlju, vidi: Z. Štauduar, Hrvatsko slavlje na duvanjskom polju, *Jutarnji list* XIII, 4481, Zagreb 22. VII. 1924., 7.

⁷³ O samom tijeku izgradnje, vidi: S. Podhorsky, Gradnja bazilike na duvanjskome polju, *Jutarnji list* XIV, 4926, Zagreb, 20. X. 1925., 5.

⁷⁴ HDA, BHZ, kut. 47.

⁷⁵ Opširnije o posveti, vidi: Tomislavgrad – Blagoslov spomen-crkve, *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar 1940., 340.–341. Uz crkvu je blagoslovljen i samostan franjevac.

⁷⁶ Članovi Duvanjskoga odbora za gradnju bazilike Sv. Ćirila i Metoda u Duvnu osnovali su u Zagrebu 15. svibnja 1928. godine Klub ćirilometodskih zidara, kojemu je prvotna zadaća bila održavanje i briga oko bazilike. Za Velikoga meštra bio je izabran S. Podhorsky, a ostali članovi bili su I. Franić, Z. Štauduar, Stjepan Mirenić, Alfons Semper, Rudolf Jurković, Jakob Glück, Milutin Beck, Ivo Zemljak i M. Čuić. Za Velikoga meštra je 1931. godine izabran Milan Neferović. Klupske prostorije su bile u Vlačkoj 72/I. Spisi Kluba sačuvani su u Muzeju grada Zagreba. Pod istim imenom osnovano je 1903. godine udruženje Klub ćirilometodskih zidara kao protuteža mađarizaciji K. Héderváryja, a prvi Veliki meštar bio je Egidije Kornitzer. Potom je tu dužnost 1911. preuzeo R. Horvat i preimenovao društvo u Maticu školsku, vidi: *Obzor* LII, 18, Zagreb, 18. I. 1911., 2.

4. Crkva Sv. Stjepana u Dubrovniku

U dvorištu biskupskog sjemeništa strši napola porušena i bez krova starinska crkva Sv. Stjepana, najstarija poznata crkva srednjovjekovnoga Dubrovnika.⁷⁷ Na njezinim ostacima započeo je 1927. već spomenuti Z. Bjelovučić iskapanja i istraživanja⁷⁸ Tako su izašli na vidjelo temelji malene, ranije crkvice unutar zidina Sv. Stjepana i usto više dekoriranih kamenih fragmenata iz ranog srednjeg vijeka. Bjelovučić je u više novinskih članaka objavio svoje mišljenje o rezultatu tih iskopina. Po njemu su temelji jedne ranije crkvice unutar današnjega Sv. Stjepana – jamačno one koju spominje već car Porfirogenet – potvrdili pisanje dubrovačkih pisaca, da je najstarija crkvice Sv. Stjepana, koja je podignuta od starih Dubrovčana pri utemeljenju grada, bila kasnije, zbog trošnosti, iznova građena od bosansko-hrvatskoga kralja Stjepana.⁷⁹ Ostaci crkve kralja Stjepana bili bi naime oni zidovi starinske crkve koji se i danas vide u dvorištu biskupskoga sjemeništa, a unutar kojih su otkriveni temelji ranije crkvice poznate i Porfirogenetu. Tako zaključuje Z. Bjelovučić.⁸⁰ Ferdo Šišić je demantirao Bjelovučića i dubrovačke pisce s povijesne strane,⁸¹ dok je s povijesno-umjetničke drugačiji prikaz donio Ljubo Karaman.⁸²

Bjelovučić je svoje zaključke temeljio na pisanju najuglednijih i najpoznatijih dubrovačkih povjesničara, te na temelju već postojećih spomen-ploča u Dubrovniku. Tako je u samoj crkvi još 1590. dubrovački vlastelin Junije Gradić dao podići spomen-ploču u spomen na kraljevski par.⁸³ Prema pisanju po-

⁷⁷ Nju spominje već bizantski car-pisac Konstantin Porfirogenet 949. godine, te kaže da se u njoj čuvaju moći sv. Pankracija, vidi: K. Porfirogenet, *O upravljanju carstvom* (preveo Nikola pl. Tomašić), Zagreb, I/1918. i II/1928.; pretisak 1994., 75.

⁷⁸ Z. Bjelovučić je bio i predsjednik dvaju društava u Dubrovniku: Hrvatskog starinarskog društva (kojemu je dodao naziv Hrvatske kraljice Margarite) i Hrvatskog kulturnog društva Napredak.

⁷⁹ Kralj Stjepan dubrovačkih pisaca bio bi hrvatski kralj Stjepan Miroslav (945.–949.).

⁸⁰ Vidi: HDA, BHZ, kut. 123. Ovdje je Bjelovučićeva studija od 108 stranica tipkopisom, pod naslovom *Hrvatski kralj Stjepan Miroslav i kraljica Margarita u Dubrovniku god. 948. Starohrvatska umjetnost i građevni nakit na dubrovačkom zemljištu. Hrvatska kruna u Stonu. Historijski dokazi o Hrvatima od Neretve do Bojane. Od kojih vladara kupi ili dobi Dubrovačka republika svoje zemlje? Odnos Republike Dubrovačke s Ugarsko-hrvatskom državom*. Dio te studije objavio je 1929. godine u Zagrebu u knjizi *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*. Isto tako, vidi: »Hrvatski kraljevi u Dubrovniku«, *Obzor* LXVII, 269, Zagreb, 8. X. 1927., 2.–3.

⁸¹ Vidi: F. Šišić, *O hrvatskoj kraljici Margariti*, Dubrovnik 1929.

⁸² Vidi: LJ. Karaman, »Iskopine u sv. Stjepanu u Dubrovniku«, *Dubrovnik* I, 8, Dubrovnik, 1929., 270.

⁸³ Tekst te ploče je slijedeći: IVNIVS GRADIVS MATTAEI FILIVS PIETATE MOTVS OSSA EX SEPVLCHRIS ANTE HANC AEDEM POSITIS IAM PENE VETUSTA TE DIRVTIS IN QUIBVS ETIAM STEPHANI REGIS BOSNAE CVIVS UXOR MARGARITA HANC AEDEM DIVO SVI VIRI COGNOMINI POSVERAT CONDITA FVISSE FAMA FEREBAT COELI ET HOMINUM IN IURIIS OBNOXIA

vjesničara, kraljica Margarita je bila pokopana na groblju uz samu crkvu, te je taj vlastelin bio uvjeren da je pronašao njezin grob i prenio njezine posmrtno ostatke u samu crkvu. Tako je i Bjelovučić bio uvjerenja da u grobu u crkvi leži Margarita i da je taj grob ponovno pronašao 1927. godine. Tim povodom je u ime BHZ-a postavio i dvije spomen-ploče. Prva je otkrivena 23. veljače 1928. na zidu u crkvi ispod one iz 1590. godine:

OVDJE LEŽE KOSTI KRALJICE MARGARITE
ŽENE STJEPANA MIROSLAVA KRALJA HRVATSKOGA
PRENESENE U OVAJ GROB GODINE 1590.

P.

BHZ – 1927.⁸⁴

Druga ploča je otkrivena 23. travnja iste godine na vanjskome zidu crkve:

KRALJ HRVATSKE I DALMACIJE STJEPAN MIROSLAV
SA ŽENOM MARGARITOM POSJETI G. 948. PRVU CRKVU
SV. STJEPANA. NAD KOJOM ZGRADIŠE OVU. PRIMLJEN
VELIČANSTVENO. DAROVA GRADU ŽUPU DO ORAŠCA.
KRALJICA MARGARITA, POSTAV UDOVA, DUMNA, SVETO
ŽIVLJAŠE OVDJE, GDJE BI I POKOPANA. GRADIĆ 1590.
G. PRENESE I NJEZINE KOSTI U NOVI GROB CRKVE
OVE, ČIJE ISKOPINE BIJAHU OBAVLJENE 1927.GOD.

P.

BRAĆA HRVATSKOGA ZMAJA 1928.⁸⁵

IN HOC SEPULCHRUM SVA IMPENSA FACTVM ANNVENTE SVMMO PON-
TIFICE GREGORIO XIII. TRANSFERENDA CVRAVIT ANNO MDLXXXX.

⁸⁴ Kratki historijat Društva »Braća Hrvatskog Zmaja 1408.–1935«, *Jadranski dnevnik* II, 301, Split 2. XII. 1935., 7.

⁸⁵ Isto.

5. Ozalj

Nakon što je Družba darovnicom 1928. godine preuzela upravu grada Ozlja, započeli su i opsežni radovi na njegovoj obnovi. Darovnicom je, između ostaloga, bilo određeno da se kapelica⁸⁶ kao svetište ima držati u najdostojanstvenijem redu i čistoći, mora služiti za rimokatoličko bogoslužje, te se u njoj svakog 30. travnja ima služiti sv. misa za pokoj ozaljskih gospodara. Statutom grada Ozlja iz 1939.⁸⁷ bilo je određeno da vrhovni nadzor nad kapelom vrši Meštar kapelan BHZ-a, koji ima pravo blagosloviti sve što se na kapelici obnavi, te da obavlja u njoj službu.⁸⁸ Družba je 14. svibnja 1934. uputila dopis Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagreb, s obaviješću da je izvršena sanacija kapelice Sv. Josipa koja je sastavni dio grada: »U gradu je i stara zrinsko-frankopanska kapelica Sv. Obitelji (titular je Sv. Josip), koju smo kao prvo obnovili, uredili i u dostojno stanje postavili, opskrbili potrebnim crkvenim ruhom, sudem i stvarima, da može služiti svojoj svetoj svrsi, tako da je najljepša u onome kraju.«⁸⁹ Pri kraju dopisa traži se od Duhovnoga stola da procijeni da li se ljetovalište i restoran, koji su također sastavni dio grada, na bilo koji način kose s poštovanjem kapelice i vjerskim osjećajima. Na to je stigao odgovor »da samo ljetovalište i sama restauracija ne bi bili zaprekom da se u gradu Ozlju drži kapelica, samo ako se u ljetovalištu i u restauraciji ne bi događalo što bi s vjerske i čudoredne strane vrijeđalo svetinju kapelice.«⁹⁰ U samoj kapelici popravljen je tarac, obnovljeni zidovi, obnovljen oltar, pozlaćena dva kipa, u oltar sa stražnje strane je uzidan trezor u koji su se spremali rekviziti za bogoslužje, elektrificirana je.⁹¹ Prema Inventaru grada Ozlja od 7. lipnja 1940. (sastavio ga je kaštelan Josip Raić), kapelica je imala bogati inventar: veliko hrastovo klecalo s klupom iz XVIII. stoljeća, brončani luster s lancem i šest električnih svjetiljki, te željezni luster s četiri voštane svjetiljke, barokni svijećnjaci, stakleni relikvijar s kralješkom P. Zrinskoga, željezna blagajna u obliku valjka iz doba Zrinskih. Na oltaru je bila slika T. Batthanyja *Adoratio Christi*, rad škole Jacopa Bassana de Ponte (1516.–1592.) s konca XVI. stoljeća, te barokni drveni svijećnjaci iz XVIII. stoljeća, a na svetojhraništu križ od bijelog zlata.⁹² Tvrtka Marinković iz Zagreba darovala je 1930. i prozore za kapelicu.⁹³

Godine 1936. otkopani su temelji nekad postojeće zavjetne kapelice Sv. Antuna Padovanskoga u gradu Ozlju.⁹⁴ Prigodom proslave 1300-godišnjice po-

⁸⁶ Vidi: E. Laszowski, Gradska kapelica u Ozlju, *Obzor* LXVII, 209, Zagreb, 6. VIII. 1926., 3.

⁸⁷ Vidi: HDA, BHZ, kut. 134.

⁸⁸ Meštar kapelan Družbe Zlatko Kolander blagoslovio je dvorsku kapelicu 5. kolovoza 1933. godine.

⁸⁹ HDA, BHZ, kut 177.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Trezor je bio dar E. Laszowskog, a luster je darovalo društvo Hrvatska žena.

⁹² Usp. HDA, EL, kut. 45. Sliku je 1933. godine restaurirao Ferdo Goglia.

⁹³ Vidi: HDA, BHZ, kut. 33–35; Gradska kapelica u Ozlju, *Jutarnji list* LXVII, 209, Zagreb 6. VIII. 1926., 3.

⁹⁴ Kapela je stajala u gradskom perivoju kod transformatora, a sačuvani su joj donekle temelji u zemlji. Podigli su je hrvatski ban grof P. Zrinski i barunica Katarina

krštenja Hrvata 1941., Družba je odlučila, uz spomen-natpis u zagrebačkoj katedrali, i u Ozlju podići oltar na podnožju srušene kapelice Sv. Antuna.⁹⁵ Rat nije dopustio ostvarenje te zamisli.

III. KRONOLOŠKI PREGLED DJELOVANJA 1905.–1996.

1905.

- 16. studenoga održana osnivačka skupština Družbe BHZ-a;

1906.

- 21. lipnja Družba intervencijom spasila stari grad Ribnik od rušenja;
- 28. studenoga održana konferencija s Arheološkim muzejom i Zemaljskim arhivom o potrebi osnutka institucije za čuvanje hrvatskih historijskih spomenika;

1907.

- 20. svibnja otkrivena spomen-ploča književniku Lj. Tomšiću u slovenskoj Vinici;
- 20. srpnja izvršena ekshumacija kosti P. Zrinskog i F. K. Frankopana u Bečkom Novom Mjestu, te podignuta spomen-ploča na željeznom križu novoga groba;
- 22. rujna otkrivena spomen-ploča preporoditelju Pavlu Štoosu u Dubravici;
- 7. prosinca otvoreni i predani javnosti Gradska knjižnica i muzej u Kamenitim vratima, te tim povodom podignuta i spomen-ploča;

1908.

- 9. travnja održana Prva konferencija o osnutku pučkih knjižnica u Zagrebu;
- 27. studenoga otvorena prva historijska izložba *Barun Trenk i njegovi panduri*;
- 28. studenoga upućena u Beč molba za amnestiju Zrinskog i Frankopana;

1909.

- 21. kolovoza na Jurjevskom groblju ekshumirane kosti Julijane Gaj, majke Lj. Gaja, njegove supruge Pauline i sina Bogdana, te prenešene na Mirogoj;

u zahvalu Bogu prigodom rođenja njihovog jedinca sina Ivana Antuna 1651. godine. Temelje se namjeravalo urediti, da bi se točno vidio položaj nekadašnje kapelice, vidi: HDA, BHZ, kut. 36; E. Laszowski, »Kapela sv. Antuna Padovanskoga u Ozlju«, *Nova škola*, II, Križevci, 1925., 169.–173.

⁹⁵ Vidi: Zapisnik sjednice Meštarskog zbora održane 25. X. 1939: Zapisnici sjela Meštarskog zbora BHZ-a od 27. IX. 1939.–18. XI. 1941. godine.

- 22. kolovoza otkrivena spomen-ploča preporoditelju Lj. Gaju u Zagrebu;
- 29. kolovoza otkrivena spomen-ploča pjesniku Petru Preradoviću u Grabrovnici;
- 21. prosinca održana osnivačka skupština Društva za spasavanje;

1910.

- 5. lipnja otkrivena spomen-ploča književniku Ivanu Lepušiću u Apatovcu;⁹⁶
- 15. lipnja ekshumirani posmrtni ostaci Milana Sunka i pokopani na Mirogoju;
- 26. lipnja otkrivena spomen-ploča povjesničaru I. K. Tkalčiću u Zagrebu;
- 30. kolovoza osnovano Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetničkih i historijskih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji;
- 27. studenoga otkrivena spomen-ploča pjesniku Stanku Vrazu u Zagrebu;

1911.

- 29. travnja otkrivena spomen-ploča P. Zrinskom u Zagrebu;⁹⁷
- 14. lipnja otkriveno u Zagrebu spomen-poprsje Ruđeru Boškoviću, matematičaru, astronomu, filozofu i diplomatu;⁹⁸
- 18. lipnja otkrivene spomen-ploče književnicima J. E. Tomiću i Janku Jurkoviću, te preporoditelju Vjekoslavu Babukiću u Požezi;
- 4. srpnja uzidan spomen-spis BHZ-a u kamen-temeljac Knjižnice Kraljevskog sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu;⁹⁹
- 14. srpnja otkrivena spomen-ploča na palači Dverce u Zagrebu;¹⁰⁰

⁹⁶ Spomen-ploča je podignuta uz suradnju Učiteljskoga društva iz Križevaca.

⁹⁷ Stara ploča je bila uništena u prošlom sistemu, a obnovljena je 1993. godine.

⁹⁸ Poprsje je postavilo Zastupstvo grada Zagreba kod zgrade HAZU, a Družba je inicirala tu akciju, vidi: *Novosti* V, 160, Zagreb, 13. VI. 1911., 1.

⁹⁹ Tekst povelje glasi: »+Pro aris et focis Deo propitio. Anno salutis MCMXI, indictione IX, die XXI. februarii, Zagrabiae. Regnante Francisco Iosepho I. serenissimo rege Croatorum, dre. Nicolas Tomašić de Coranna, Belaj et Gorica, banatum regni Croatiae tenente, dre. Emilio Amruš ministro cultus et studiorum, dre. Iulio Rohrauer rectore magnifico universitatis Francisco-Josephinae. Nos universitas fratrum draconis Croatorum hodie hora matutina authore architecto Rudolpho Lubynski fundamentum huius bibliothecae universitatis Franc.-Iosephinae et archivii regni Croatiae strui incoepum esse testamur. Tempore quidem dris. Velimiri Deželić summi bibliothecarii, dris. Ioan. Bojničić fratris draconis de Tininio summi archivarii et Emilii Laszowski v. archivarii. Quibus bibliothecae et archivii ad meridiem hortus botanicus, ad septemtrionem via archiducis Rainerii ad socidentem et orientem domus fori bani I. Mažuranić vicinatur. Ego Emilius Laszowski-Szeliga, supremus magister fratrum draconis Croatorum, qui supra manum misi, draco Berlogensis. Ego dr. Velimir Deželić, draco Klokočensis qui supravices summi magistri tenens manum misi. Rudolphus Lubynski, draco Tehnikus qui supra signavi. Et ego Svetoslavus Gaj, draco de Psar, viceprothonarius fratrum draconis Croatorum hanc chartam iussu superiorum scripsi et sigillo fratrum draconis Croatorum munivi et signum meum apposui ad majorem rei sertitudinem«: HDA, BHZ, kut. 178.

¹⁰⁰ Gradski narodni odbor postavio je 31. kolovoza 1953. novu spomen-ploču, čiji sadržaj je trebao odgovarati najnovijim rezultatima povijesnih istraživanja, koja kažu da

- 8. rujna otkrivena spomen-ploča književniku Jurju Habeliću u Starim Ućima;
- 17. prosinca otkrivena spomen-ploča književniku D. Demetru u Zagrebu;

1912.

- u mjesecu studenom s radom započelo Pučko sveučilište;

1913.

- 23. studenoga otkrivena u Zagrebu spomen-ploča Ljudevitu Vukotinoviću, botaničaru, pjesniku i političaru;

1914.

- 27. srpnja banskom naredbom Družbi obustavljen rad zbog ratnih prilika;

1917.

- 10. ožujka BHZ-u dopušten nastavak rada;
- 28. listopada otkrivena spomen-ploča vojskovođi Svetozaru Borojeviću u Mečenčanima kod Hrvatske Kostajnice;

1919.

- 22. listopada osnovan etnografski odio Hrvatskog narodnog muzeja;
- 28.–30. travnja preneseni posmrtni ostaci Zrinskog i Frankopana iz Bečkog Novog Mjesta u Zagreb i pokopani u zagrebačkoj katedrali;

1920.

- 19. rujna otkrivena spomen-ploča pjesniku Augustu Harambašiću u D. Mihojcu;

1921.

- 16. travnja grof Denizoff darovao Družbi Zrinsku kulu u Vrbovcu;
- 5. lipnja otkrivena spomen-ploča P. Zrinskom u Vrbovcu;
- 15. listopada u Rakovici ekshumirani posmrtni ostaci Eugena Kvaternika, Vjekoslava Bacha i Antuna Rakijaša, vođa pobune u Rakovici 11. X. 1871., te preneseni i pokopani u zagrebačkoj katedrali;¹⁰¹

1922.

- 12. ožujka otkrivena spomen-ploča glumcu A. Fijanu u Zagrebu;

na istočnoj strani ulaza u Grič nije postojao kraljevski dvorac. Prvotna spomen-ploča, koja je trebala biti pohranjena u Gradskom muzeju, uništena je prilikom skidanja.

¹⁰¹ Vidi: HDA, BHZ, kut. 65; E. Laszowski, »Rakovica«, *Omladina V*, 2, Zagreb 1921., 34.–37.

- 21. kolovoza otkrivena spomen-ploča pjesniku Petru Hektoroviću u Starom Gradu na Hvaru;
- 29. listopada otkrivena spomen-ploča na Starogradskoj vijećnici u Zagrebu, u spomen na staru gradsku vijećnicu, proglašenje hrv. jezika službenim, na prvu hrv. operu *Ljubav i zloba* V. Lisinskoga;
- 29. listopada u Zagrebu otkrivena spomen-ploča Josipu Freudenreihu, osnivaču hrvatskoga kazališta;

1923.

- 14. veljače otkriven kip Matiji Gupcu u Zagrebu;
- 24. lipnja otkrivene u Križevcima spomen-ploče pjesniku Franji Markoviću, preporoditelju Adalbertu Štrigi i protonotaru hrv. kraljevstva Ivanu Zakmardiji,¹⁰²

1924.

- 1. lipnja blagoslovljena u Zagrebu tri temeljna kamena za spomen-crkvu u Duvnu;
- 8. srpnja blagoslovljen kamen-temeljac crkve na gradilištu u Duvnu,¹⁰³
- 12. listopada u Bjelovaru otkrivene spomen-ploče Matiji Smodeku, poborniku za hrvatski jezik, te Ferdi Rusanu, pjesniku i skladatelju;

1925.

- 12. srpnja otkrivena spomen-ploča pjesniku Vladislavu Vežiću u Varaždinu;
- 6. rujna podignute u Senju spomen-ploče pjesniku Silviju Strahimiru Kranjčeviću, pripovjedaču Vjenceslavu Novaku, povjesničaru i pjesniku Pavlu Ritteru Vitezoviću, te književniku Milanu Ogrizoviću,¹⁰⁴
- 13. rujna u Novskoj otkrivena spomen-ploča književniku Luki Iliću Oriovčaninu;
- 26. listopada otkrivena spomen-ploča skladatelju Ivanu Zajcu u Zagrebu;
- 22. studenoga otkrivena spomen-ploča piscu Eugenu Kumičiću u Zagrebu;

¹⁰² Spomen-ploča I. Zakmardiji bila je uništena, a obnovljena je 1993. godine. Sve su podignute zajednički s gradskim vlastima Križevaca.

¹⁰³ U temeljni kamen položena je povelja slijedećega sadržaja: »Na spomen tisuć-godišnjice suverene hrvatske države i krunisanja prvog hrvatskog kralja Tomislava na Duvanjskom polju *Braća Hrvatskoga Zmaja* u Zagrebu postavljaju temeljni kamen ovoj zavjetnoj crkvi koji je blagoslovljen dne 8. srpnja 1924. Crkva je sagrađena požrtvovnim nastojanjem duvanjskog župnika o. Mije Čuića, prinosima hrvatskoga naroda, po nacrtima arch. prof. Stjepana Podhorskoga, a za vrijeme Pape Pia XI., zagrebačkog nadbiskupa dr. Ante Bauera, mostarskog biskupa o. Alojzija Mišića i franjevačkog redodržavnika u Mostaru o. Alojzija Bubala. Bilo na slavu Božju i na čast svih Hrvata«, I. Bagarić, *Duvno*, 167.

¹⁰⁴ Spomen-ploče podignute su zajednički s gradom Senjom.

1926.

- 2. svibnja u Ozlju otkrivene spomen-ploče P. Zrinskom, F. K. Frankopanu, te piscu Klementu Jančetiću;
- 13. lipnja otkrivena spomen-ploča književniku Ivanu Perkovcu u Harmici;
- 27. lipnja otkrivene spomen-ploče povjesničarima P. Ritteru Vitezoviću i Jurju Marčeloviću u katedrali Sv. Stjepana u Beču;
- 29. kolovoza otkrivena spomen-ploča u povodu otkrića crkvice Sv. Jurja u Janjini;
- 26. rujna otkrivene u Požegi spomen-ploče (obelisci) Miroslavu Kraljeviću, vel. županu požeškom, i Franji Cirakiju, pjesniku, te spomenik kralju Tomislavu;¹⁰⁵
- 26. rujna otkrivene spomen-ploče pjesnicima Vladislavu Menčetiću i Nikoli Nalješkoviću u Dubrovniku;

1927.

- 12. lipnja otkrivena spomen-ploča piscu Josipu Kozarcu u Koprivnici;
- 28. lipnja otkrivena spomen-ploča Zori Veroniki Zrinski, kćerki Petra i Katarine, u uršulinskoj crkvi *Zum heiligen Geist* u Klagenfurtu;
- 18. rujna otkrivena u Novoj Rači spomen-ploča književniku I. Trnskom;
- 6. studenoga otkrivena spomen-ploča J. Freudenreichtu u Novoj Gradiški;

1928.

- 23. veljače otkrivena nadgrobna spomen-ploča kraljici Margariti u Dubrovniku;
- 23. travnja otkrivena spomen-ploča kralju Stjepanu Miroslavu i kraljici Margariti u Dubrovniku;
- 25. travnja otkrivena spomen-ploča povjesničaru Radoslavu Lopašiću u Zagrebu;¹⁰⁶
- 15. svibnja otkrivena spomen-ploča P. Zrinskom u Perastu;¹⁰⁷
- 3. lipnja otkrivena spomen-ploča pjesniku Lavoslavu Vukeliću u Sv. Križu Začretju;
- 6. srpnja Albert Thurn-Taxis darovao Družbi grad Ozalj;
- 29. srpnja u Fužinama otkrivena spomen-ploča povjesničaru Franji Račkom;
- 5. kolovoza otkrivena spomen-ploča povjesničaru Tadiji Smičiklasu u Reštovu;
- 9. rujna otkrivena spomen-ploča Ivanu Pasariću, Josipu Beluhanu i Vidčekulji Noršiću u Zaprešiću, žrtvama palima 1903. godine od Mađara;¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ploče su postavljene zajednički s gradom Požegom.

¹⁰⁶ Ploča je obnovljena 30. prosinca 1993. godine.

¹⁰⁷ Ploča je podignuta zajedno s gradom Perastom.

¹⁰⁸ Poginuli su 11. travnja i 18. kolovoza 1903. godine, nakon što su strgnuli mađarsku zastavu na željezničkom kolodvoru u Zaprešiću.

- ❑ 25. studenoga otkrivena spomen-ploča F. Račkom u Zagrebu;

1929.

- ❑ 18. lipnja u Manfredaniji u Italiji otkrivena spomen-ploča kralju Tomislavu;
- 21. srpnja otkrivena spomen-ploča A. Thurn-Taxisu, darovatelju Ozlja;
- ❑ 1. rujna otkrivena spomen-ploča književniku Josipu Zoriću u Dugom Selu;¹⁰⁹
- ❑ 8. rujna otkrivena spomen-ploča u Kaptolu kraj Požege književniku Vilimu Korajcu, te pjesnicima Napoleonu Špunu Strižiću i Petru Markoviću;
- ❑ 16. listopada u Zagrebu otkrivena spomen-ploča prigodom dvadeset godina rada Društva za spasavanje;

1931.

- ❑ 25. ožujka održana konferencija predstavnika kulturnih društava i institucija u Zagrebu u povodu osnivanja Saveza za čuvanje narodnih starina i umjetnina;
- ❑ 13. rujna otkrivena spomen-ploča književniku i osnivaču hrvatskoga vatrogastva Đuri Stjepanu Deželiću u Ivanić Gradu;¹¹⁰
- ❑ 27. prosinca u Zagrebu otkrivena spomen-ploča pjesniku i piscu A. Šenoi;

1932.

- ❑ 25. rujna otkrivena u Požegi spomen-ploča Antunu Schwartzu, osnivaču rodilišta u Zagrebu i umobolne bolnice u Vrapču;

1933.

- ❑ 29. travnja otkrivena u Ozlju spomen-ploča Josipu Hanzu i Rikardu Turčiću, donatorima i restauratorima grada;

1934.

- ❑ 18. ožujka otkrivena u Dubrovniku spomen-ploča biskupu Mati Vodopiću;
- ❑ 23. rujna u Radotovićima otkrivena spomen-ploča pjesniku Jovanu Hraniloviću;

1935.

- ❑ 29. lipnja u Koprivnici otkrivena spomen-ploča biskupu Anđelku Bedeniku;¹¹¹
- ❑ 24. studenoga otkriven spomenik hrvatskoj himni *Lijepa naša* u Zelenjaku;

¹⁰⁹ Prilikom preuređenja kuće ploča je razbijena, a nova je postavljena 26. veljače 1993. godine. Istoga je dana u Dugom Selu organiziran i znanstveni skup o J. Zoriću.

¹¹⁰ Postavljena je s Vatrogasnim društvom i Građanskom čitaonicom. Obnovljena je 1993. godine.

¹¹¹ U postavljanju je sudjelovalo i HPD Podravec.

- 8. prosinca otkrivena spomen-ploča pjesniku Antunu Mihanoviću u Zagrebu;

1936.

- 18. listopada u Požegi otkrivena spomen-ploča Juliju Kempfu, povjesničaru, književniku i muzealcu;

1937.

- 23. travnja otkrivena spomen-ploča u Dubrovniku pjesnicima Marku Vetraniću-Čavčiću i Ignjatu Đorđiću;
- 15. kolovoza otkriven spomenik u Zagrebu Đ. S. Deželiću;¹¹²
- 15. kolovoza otkrivena spomen-ploča hrvatskoj himni u Zajezdi;¹¹³
- 26. rujna otkrivena u Remetama spomen-ploča o 125 god. župe, 250 god. proglašenja sv. Josipa zaštitnikom domovine i 650 god. dolaska pavlina;
- 7. studenoga otkrivena u Dubrovniku spomen-ploča R. Boškoviću;
- 19. prosinca otkrivena u Zagrebu spomen-ploča A. Mandroviću, suosnivaču hrvatskoga kazališta;

1938.

- 9. travnja Družba BHZ primopredala Gradsku knjižnicu Gradskom poglavarstvu;
- 25. rujna otkrivena spomen-ploča Petru Kružiću, branitelju Klisa od Turaka;
- 16. studenoga otkrivena u Kamenitim vratima spomen-ploča u čast Družbi;

1939.

- 2. veljače otkrivena u Dubrovniku spomen-ploča književniku Ivanu Gunduliću;
- 21. travnja intervenirali protiv rušenja starog grada u Jastrebarskom;
- 19. studenoga u Lučcu otkrivena spomen-ploča političaru A. Trumbiću;
- nu Bristu otkrivena spomen-ploča književniku Andriji Kačiću Miošiću;¹¹⁴

1940.

- 17. travnja obnovljen grob političara Ante Starčevića u zagrebačkim Šestinama;
- 29. rujna blagoslovljena spomen-crkva u Duvnu;

¹¹² Spomenik je podigao Savez hrvatskih vatrogasnih dobrovoljnih društava, a Braća Hrvatskoga Zmaja dobila su ga na čuvanje. Uklonjen je 1964. godine, a novi je na istom mjestu postavljen i otkriven 19. rujna 1996. godine. U Ivanić Gradu je tri godine ranije, 21. svibnja 1993. održan i znanstveni skup o Deželiću.

¹¹³ Tom prigodom zasadene su i lipe kod župne crkve.

¹¹⁴ Ploča je postavljena neutvrdenoga datuma na posebno izgrađenom stupu uz još preostali kućni zid slavjenikove rodne kuće. Trebala je biti postavljena još 1934. godine.

- 11. listopada u Dubrovniku otkrivena spomen-ploča Mihi Klaiću, vođi hrvatskog narodnog pokreta u Dalmaciji 1860. godine;
- 10. studenoga s groblja u Omilju preneseni posmrtni ostaci književnika Ivana Krizmanića u grob na Mirogoju;
- 29. prosinca u Bristu otkrivena spomen-ploča A. K. Miošiću;¹¹⁵

1941.

- 29. listopada uređen grob skladatelja Ferde Livadića u Samoboru;
- 19. studenoga Družba BHZ reorganizirana u *Viteški Red Hrvatskoga Zmaja*;

1943.

- 15. kolovoza u Koprivnici otkrivena spomen-ploča pjesniku Antunu Nemčiću;¹¹⁶
- 31. listopada otkrivena u Karlovcu spomen-ploča P. Zrinskom i Katarini Frankopan, 300 godina od njihovoga vjenčanja 27. X. 1641. godine;¹¹⁷

1944.

- 4. ožujka iz Graza preneseni posmrtni ostaci I. A. Zrinskog, sina P. Zrinskog, i položeni u zagrebačku katedralu;
- 30. travnja otkrivena u Grazu spomen-ploča I. A. Zrinskom;
- 17. studenoga otkriven spomen-natpis u zagrebačkoj katedrali, prigodom 1300. godišnjice pokrštenja Hrvata;

1945.

- 21. travnja otkriven u Zagrebu spomen-reljef I. Kršnjavom, promicatelju hrvatske kulture, književnosti, umjetnosti i školstva;¹¹⁸

1946.

- 4. ožujka zabranjeno djelovanje Družbe BHZ-a;

1990.

- 23. travnja u dvorcu Donja Bedekovčina inicirana obnova rada Družbe BHZ-a;
- 23. lipnja održana Obnoviteljska skupština i izabran Obnoviteljski odbor;
- 10. studenoga održan radni dio Glavne skupštine i izabran Meštarski zbor;

¹¹⁵ Obje akcije u Bristu vodio je Zmajski stol BHZ-a iz Splita.

¹¹⁶ U podizanju ploče sudjelovale su i gradske vlasti Koprivnice.

¹¹⁷ Spomen-ploču su podigli Radni ogranak VRHZ-a u Karlovcu i grad Karlovac, vidi: Hrvatski zmaj, Zagreb 1944., 108. Uništena je 1945., a o njezinom otkriću nema podataka u HDA.

¹¹⁸ Reljef je stajao u Kršnjavovoj sobi Ministarstva prosvjete, danas Hrvatski institut za povijest.

- ☐ 16. studenoga održan svečani dio Glavne skupštine;
- ☐ 21. prosinca otkrivena u Zagrebu spomen-ploča graditelju Lucijanu Vranjaninu;

1991.

- ☐ 27. prosinca u Zagrebu otkrivena spomen-ploča I. K. Tkalčiću i J. Barleu;

1992.

- ☐ 27.-28. siječnja u Mariji Bistrici i Zagrebu održan znanstveni skup u povodu pedesete obljetnice smrti V. Deželića oca, književnika i suosnivača Družbe;
- ☐ 28. studenoga otkrivena u Zagrebu spomen-ploča V. Deželiću ocu;

1993.

- ☐ 17. veljače u Zagrebu otkrivena spomen-ploča književniku Blažu Lorkoviću.¹¹⁹
- ☐ 24. listopada otkrivene u Varaždinskim Toplicama spomen-ploče političaru Antunu Kukuljeviću i sinu Ivanu, književniku i borcu za hrvatski jezik,¹²⁰ te povjesničarima Matiji i Valentinu Kiriniću;
- ☐ 20. studenoga otkrivena u Sv. Heleni kod Križevaca spomen-ploča M. Mayeru, književniku i Velikom meštru Družbe;¹²¹
- ☐ 10. prosinca otkrivene u Zagrebu spomen-ploče I. Kršnjavom i Hermanu Bolleu, arhitektu i graditelju Zagreba;

1994.

- ☐ 19. veljače u Zagrebu otkrivena spomen-ploča Milanu Šufflayu, povjesničaru i političaru;¹²²
- ☐ 8. travnja održan znanstveni skup *Hrvatski nobelovci*;
- ☐ 27. svibnja otkrivena bista A. Šenoa u Zagrebu;
- ☐ 11. rujna u Zagrebu postavljena spomen-ploča u povodu posjeta Ivana Pavla II.;
- ☐ 25. rujna završeno uređenje *Sokolske mogile* u Maksimiru i preimenovana u *Hrvatsku grudu*;
- ☐ 15. listopada otkrivena na otočiću Galovcu kod Zadra spomen-ploča Hrvatskoj katoličkoj tiskarni Ive Prodana;

¹¹⁹ Tom je prilikom organiziran i znanstveni skup o B. Lorkoviću.

¹²⁰ U povodu 150. obljetnice govora I. Kukuljevića Sakcinskog u Hrvatskom saboru u Varaždinskim Toplicama je 14. listopada iste godine održan okrugli stol.

¹²¹ Tom prigodom organizirana je i svečana akademija u povodu 120. godišnjice Mayerova rođenja.

¹²² Družba je još 19. veljače 1991. godine sa Sveučilištem u Zagrebu i Savezom povijesnih društava organizirala komemorativnu akademiju u povodu 60. godišnjice Šufflayeva umorstva.

- 15. studnoga otkrivena statua sv. Jurja kod Kamenitih vrata u Zagrebu;

1995.

- 23. travnja na dvorcu u Donjoj Bedekovčini otkrivena spomen-ploča o obljetnici inicijativnog sastanka 23. travnja 1990. u cilju obnove Družbe;
- 29. travnja prostor pred Kamenitim vratima imenovan Trgom BHZ-a;
- 14. svibnja na Bleiburškom polju postavljena spomen-ploča žrtvama Bleiburga;
- 3. lipnja u Zagrebu održan znanstveni skup *Znameniti prirodoslovci*;
- 9. lipnja otkrivena spomen-ploča Ljudevitu Juraku, osnivaču humane i animalne patologije u Hrvatskoj;¹²³
- 22. listopada kraj spomenika u Zelenjaku svečano obilježena 160. godišnjica od nastanka hrvatske himne, 60 godina od postavljanja spomenika u Zelenjaku i 200 godina od rođenja A. Mihanovića;¹²⁴
- 28. studenoga u Zadru otkrivena spomen-ploča prigodom 650. obljetnice »Reda i zakona... zadarskih dominikanki«, prvog hrvatskog teksta na latiničkom pismu;¹²⁵
- 29. studenoga u Zagrebu otkrivena spomen-ploča preporoditelju, polihistoru i leksikografu Bogoslavu Šuleku;¹²⁶

1996.

- 24. ožujka u Brinju otkrivena spomen-ploča hrvatskom mučeniku Stipi Javoru;
- 4. lipnja u Muzeju za umjetnost i obrt otvorena izložba »Kajkaviana croatica«;¹²⁷
- 25. lipnja otkrivena u Zagrebu spomen-ploča prirodoslovcu Đuri Pilaru;
- 2. prosinca u Zagrebu otkrivena spomen-ploča liječniku Anti Šerceru;¹²⁸
- 18. prosinca u Zagrebu otkrivena bista nadbiskupu i kardinalu Jurju Hauliku;¹²⁹

¹²³ Ploča je podignuta s Veterinarskim fakultetom Sveučilišta u Zagrebu.

¹²⁴ Svečanost je organizirana s HAZU-om, te s općinom i župom Tuhelj.

¹²⁵ Ploču je postavio Zmajski stol BHZ-a u Zadru.

¹²⁶ Ploča je zajednički otkrivena s Društvom hrvatsko-slovačkog prijateljstva.

¹²⁷ Izložba je organizirana s Društvom *Kajkaviana iz Donje Stubice*.

¹²⁸ Istoga dana održan je s HAZU-om znanstveni skup *O životu i djelu akademika Ante Šercera*;

¹²⁹ Bista je podignuta zajedno s Kliničkom bolnicom *Sestre milosrdnice*, a istodobno je održan i znanstveni skup na temu *Život i djelo Jurja Haulika*.

S U M M A R Y

A HISTORY OF THE SOCIETY OF THE BROTHERHOOD OF THE
CROATIAN DRAGON

The BHZ Society appeared on the Croatian cultural scene at the beginning of the twentieth century. Its objective was to protect monuments dedicated to important Croatian cultural figures and historical events, as well as to protect and restore artifacts of Croatian culture. But above all else, its main activity was the erection of monuments and memorial plaques. Even today, more than two hundred of these exist throughout Croatia, Bosnia-Herzegovina, and Austria. In Zagreb, the society founded the City Library in 1907 and the City museum in 1909. It also began a Popular University, founded the institute for conservation, the ethnographic museum, and supported the creation of a number of popular libraries in many Croatian cities. In particular, the Society supported and protected the monuments dedicated to the Zrinskis and Frankopans, old Croatian noble families who played a very important role in the political and cultural life of Croatia. In 1928, the Society was given the city of Ozalj to administer, where it then created the Zrinski-Frankopan museum. During the period of the Independent State of Croatia (1941-1945), the Society was transformed into the Knightly Order of the Croatian Dragon. In 1946, after the communists came to power, the Society was disbanded. When democracy was established in 1990, the Society was reconstituted.

As regards the concern for and protection of artifacts of Croatian culture, the Society occupies an unparalleled place in Croatian history. Innumerable times it has supported, when it has been allowed the means, the restoring, building and archeological research of important Croatian cultural objects. The largest project undertaken by the BHZ, besides the restoration of Ozalj, was the building of the St. Cyril and Methodius Basilica in Duvno (today's Tomislavgrad), as a monument to the celebration of the millenary of the Croatian kingdom. Its construction, in 1925, made a large impression on Croats both at home and abroad.